

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології**

Кафедра психології

Дегтяр Оксана Валеріївна

УДК 159.9 _____

Кваліфікаційна робота

Психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого
школяра

053 «Психологія»

«Психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ О.В. Дегтяр

Науковий керівник

Склярова Ганна Олександрівна,
кандидат психологічних наук

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	7
1.1. Сутність поняття «критичне мислення»	7
1.2. Проблема розвитку критичного мислення молодшого школяра	15
1.3. Критичне мислення, як ключова компетентність учня НУШ .	20
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	29
2.1. Методологічне обґрунтування дослідження рівня сформованості критичного мислення молодшого школяра	29
2.2. Дослідження рівня сформованості критичного мислення молодшого школяра.	33
Висновки до розділу 2	45
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	47
3.1. Технології розвитку критичного мислення молодшого школяра	47
3.2. Програма розвитку критичного мислення молодшого школяра	52
3.3 Оцінка ефективності програми розвитку критичного мислення молодшого школяра	60
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність роботи. Найпотрібнішою і найактуальнішою навичкою XXI ст. є навичка критично мислити. В умовах сучасного інформаційного суспільства необхідне вміння критично осмислювати факти та події навколишньої дійсності, аналізувати інформацію, вносити нові ідеї в усі сфери життя, бути вільними від догматизму.

Сучасному суспільству потрібні громадяни, які здатні орієнтуватися у мінливості життя, приймати нестандартні рішення, творчо підходити до вирішення проблем, самооцінювати результати своєї діяльності, вміти мислити гнучко, динамічно, бути здатним адаптувати своє мислення до мислення інших людей. Ці завдання актуальні на кожному віковому етапі, але фундаментом формування критичного мислення є саме молодший шкільний вік.

На думку багатьох науковців (В. Болотов, М. Вейнстайн, Т. Воропай, М. Кларін, Н. Кравченко, М. Ліпман, К. Мередит, Т. Олійник, Р. Пауль, Є. Полат, Дж. Стіл, Ч. Темпл, О. Тягло, Д. Халперн та ін.), критичне мислення – це вміння досліджувати реальні виробничі та життєві ситуації; висувати різні варіанти розв’язання поставлених завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти переваги і недоліки кожного з них, обираючи оптимальний; приймати самостійні рішення та прогнозувати їх наслідки.

Порівняно із західними країнами, питання розвитку критичного мислення в Україні є малодослідженим, адже його аналіз розпочався лише декілька років тому. Зокрема, ним займалися такі дослідники як В. Кремень, О. Пометун, О. Тягло, Т. Хачумян, О. Чуба. Незважаючи на визнання науковцями і практиками необхідності розвитку критичного мислення в українській педагогіці та психології ця проблема досліджується вкрай рідко. Мало дослідженими також залишаються шляхи формування та розвитку критичного мислення у молодших школярів.

Проблема формування і розвитку критичного мислення молодших

школярів полягає в вікових особливостях цього періоду, адже для більшості дітей даного вікового періоду характерними є наслідуваність, емоційна збудливість, наївність, образність мислення, низький рівень саморегуляції.

Молодший шкільний вік – особливий період у житті дитини. У цей період відбувається зміна соціального статусу. На цьому етапі розвитку необхідно будувати початкові уявлення про критичне мислення як нову форму інформації та явищ навколишнього середовища. Наприкінці молодшого шкільного віку відбувається сплеск учнівської науково-дослідницької діяльності. Учні починають формулювати запитання, на які намагаються знайти відповіді. На цьому етапі підвищується самостійність розумової діяльності та реалізується критичне мислення.

У процесі навчальної діяльності учні початкових класів повинні вибудовувати такі структурні елементи критичного мислення, як відображення позитивних і негативних сторін об'єктів знань; мати здатність відрізнити суб'єктивні думки, від думок, заснованих на фактах; знаходити спосіб виправлення знайдених помилок.

Сьогодні українська система освіти активно реформується у напрямку впровадження концепції "Нової української школи", яка покликана модернізувати підходи до навчання та розвитку учнів. Одним з ключових елементів цієї концепції є розвиток критичного мислення серед учнів. Освітнє середовище сучасної школи стимулює в свої учнів здатність аргументовано висловлювати свої думки, аналізувати складні проблеми та шукати інноваційні рішення. Розвиток критичного мислення не тільки підготовлює учнів до успішного життя після закінчення школи, але й сприяє формуванню активної громадянської позиції та участі в житті суспільства.

Формування критичного мислення молодших школярів є важливим етапом розвитку особистості. Критичне мислення виявляє здатність учнів до самостійної оцінки явищ навколишнього середовища, фактів, інформації, наукових знань, думок і висловлювань інших, вміння об'єктивно оцінювати навколишній світ.

Отже, важливого теоретичного і прикладного значення набуває поглиблене вивчення критичного мислення в молодших школярів, обґрунтування чинників, критеріїв, показників, умов, засобів, властивостей, механізмів, індивідуальних особливостей критичного мислення особистості. Вищезазначені аспекти зумовили вибір теми дослідження «Психологічні особливості критичного мислення молодших школярів».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку критичного мислення молодших школярів.

Завдання роботи:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з теми дослідження та з'ясувати підходи різних авторів до визначення сутності критичного мислення та його елементів.
2. Здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей розвитку критичного мислення молодшого школяра, визначити складові критичного мислення.
3. Теоретично дослідити питання розвитку критичного мислення у сучасній системі освіти.
4. На основі технологій розвитку критичного мислення розробити і впровадити програму розвитку критичного мислення молодшого школяра
5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування технологій розвитку критичного мислення молодших школярів.

Об'єкт дослідження – критичне мислення молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс теоретичних методів: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми. Для емпіричного дослідження було використано такі методи: методика «Виявлення розвитку словесно-логічного

мислення» Е.Ф.Замбацявічене, модифікація Л.І.Переслені та О.М. Мастюкової для дослідження мислення, оцінки сформованості основних логічних операцій, методика «Нісенітниця» (Р. Немов) для визначення вміння дитини міркувати логічно і обґрунтовано висловлювати свою думку, методика «Швидкість протікання мислення» для визначення швидкості мисленнєвих операцій, прогресивні матриці Равена (дитячий варіант) для визначення рівня аналітично-синтетичних умінь та самостійності мислення, тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення» для визначення рівня розвитку умінь аналізувати, порівнювати.

Наукова новизна полягає у висвітленні й подальшому розвитку наукових поглядів на проблему психологічних особливостей розвитку критичного мислення учнів початкової школи.

Теоретичне значення полягає в тому що здійснено аналіз наукової літератури і узагальнено поняття «критичне мислення», визначено особливості його розвитку у молодших школярів.

Практичне значення полягає в тому, що розроблено і впроваджено авторську програму розвитку критичного мислення молодшого школяра, та науково доведено її ефективність.

Апробація результатів дослідження: Дегтяр, О.; Склярова, Г..
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку, Україна, гру. 2023. Наявний у: <<https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2023/paper/view/1944>>. Дата доступу: 13 січ. 2024

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (83 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи – 90 сторінок, основний обсяг – 67 сторінок. Робота містить 10 таблиць 5 додатків (на 15 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1 Сутність поняття «критичне мислення»

Вміння критично мислити є найбільш актуальним в часи інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без ефективного пристосування до нових обставин, без ефективного знаходження відповідей на питання, значну частину яких неможливо передбачити. Тому, очевидна надзвичайна важливість того, щоб сучасна людина вміла мислити критично. Зважаючи на важливість цих вмінь, у багатьох країнах, завдання оволодіння стратегіями і навичками критичного мислення визнано першочерговими.

У науковій літературі критичне мислення визначають як важливу характеристику сучасної особистості, складне, багатовимірне й багаторівневе явище, один із типів мислення.

Поняття «критичне мислення» використовується в методичній літературі вже більше 60 років. З 1956 року, коли Б. Блум розробив таксономію пізнавальних здібностей.

Аналізуючи наукові джерела ми бачимо різні підходи до тлумачення поняття «критичне мислення». Так, Джуді А. Браус та Д. Вуд відзначають, що критичне мислення – це розумне і рефлексивне мислення, сфокусоване на розв'язанні проблемних питань - у що вірити і що робити.

Д. Халперн у своїй праці «Психологія критичного мислення» вказує на те, що «критичне мислення означає не негативність суджень і критику, а розумний розгляд різноманітних рішень проблеми для того, щоб виносити обґрунтовані судження. Д. Халперн пише: «Коли ми мислимо, ми даємо оцінку своїм розумовим процесам: чи досить правильно прийняте рішення або чи вдало розв'язане завдання. Тому критичне мислення охоплює оцінку мисленевого процесу – хід міркувань та роздумів, приведених до наших

висновків або фактів, які ми враховували під час прийняття рішення» [39, с. 70].

Б. Теплов, зазначав, що критичність – це здатність давати оцінку роботі думок, зважувати, з неабиякою ретельністю, всі факти за і проти намічених гіпотез, проводити різносторонню перевірку гіпотез, а також вміння не підпадати під вплив чужих думок, а правильно і чітко оцінювати їх, помічаючи всі сторони – і сильні і слабкі, розкриваючи все цінне в них, а також відзначаючи помилки, допущені в них [33, с. 63].

С. Рубінштейн підкреслював, що некритичний, наївний розум легко приймає будь-який збіг за пояснення, перше будь-яке рішення – за остаточне. Критичний розум ретельно зважує всі «за» і «проти» своїх гіпотез і піддає їх всебічній перевірці [28, с. 71].

Сучасні дослідники Д. Кларк та А. Бідл визначають критичне мислення як процес, за допомогою якого розум опрацьовує інформацію з метою досягнення або продукування ідей або розв'язання проблеми [10, с. 2].

Незважаючи на те, що критичне мислення існує як самостійний вид розумової діяльності, інколи деякі, психологи і науковці вміщують в дане поняття аналітичне, логічне, творче й інші види мислення. Наприклад, Ю. Сугрובה і І. Карпова в своїй роботі «Формування критичного мислення – інноваційна педагогічна технологія», мову ведуть про розвиток «аналітичного критичного мислення» [32, с. 4]. Доречно зауважити, що подібну інтерпретацію поняттю «критичне мислення» дають О. Пошетун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І Баранова [33, с. 87].

Критичне мислення іноді називають ще і направленим (спрямованим) мисленням, оскільки воно націлене на отримання бажаного результату, а сучасний український вчений Тягло О. В., автор навчального посібника «Критичне мислення» назвав його «просунутою сучасною логікою» [37, с. 12].

Інші автори, зокрема А. Ницета, зосереджує свою увагу на «критичному творчому мисленню», яке тлумачить як вміння критично осмислювати проблеми та приймати рішення з ряду альтернатив на основі творчого пошуку.

Вона стверджує: «Особистість, яка володіє таким мисленням вищого порядку, розумна, гнучка, здатна розпізнавати проблеми, парадокси, володіє комплексом мислительних операцій, цілісністю сприйняття, спроможна з легкістю генерувати ідеї» [20, с. 62]

Сучасна психологія трактує критичне мислення як таке, що сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати інформацію та події і критично їх оцінювати. Критичне мислення виступає як нестандартне, що ґрунтується на можливості бачити і оцінювати альтернативи, пріоритети, визначати достовірність і доцільність фактів, явищ, подій. Це практичне мислення, яке за допомогою теоретичних знань дає можливість ухвалити необхідні рішення. Критичне мислення є способом корекції і ліквідації помилок в процесі власного мислення особи, яка перебуває в безперервному пошуку. Його складають вміння і навички аналізувати, синтезувати, порівнювати, поєднувати і співставляти факти, робити обґрунтовані висновки, оцінювати.

В основі критичного мислення лежить якнайглибша життєво-філософська ідея, коріння якої у тім, щоб розрізнити цінність інформації, тобто відокремлювати потрібну інформацію, від непотрібної. Воно спрямоване на обробку інформації через ефективні і методологічні прийоми та її оцінку щодо джерела, досвіду, спостереження, правильного міркування і зібраних даних. Воно не стоїть на місці, не зупиняється на досягнутому, а шукає нові можливості поміркувати і тому виходить за межі простого, звичайного мислення.

М. Ліпман виділяє шість ключових елементів критичного мислення:

1. Уміння мислити передбачає володіння певними прийомами, які в сукупності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації.

2. Відповідальність передбачає, що людина, звертаючись до інших, усвідомлює обов'язок надавати слухачам чи читачам доводи та приклади

відповідно до прийнятих стандартів. Або, якщо ці стандарти її не влаштовують, піддавати їх сумніву за допомогою переконливої аргументації. Вона готова до того, що надані докази будуть предметом розгляду фахівців у цій галузі та їхні судження треба буде врахувати надалі.

3. Формулювання самостійних суджень як продукт критичного мислення означає, що воно спрямоване на творчу мисленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що ґрунтується на жорстких алгоритмах і стереотипах. Творчий підхід є необхідним у ситуаціях порівняння різних суджень і визначення альтернатив на основі врахування пріоритетів, чинників, що обумовлюють істинність та вірогідність інформації загалом і висловлених суджень зокрема.

4. Дуже важливими є критерії, до яких апелює, на які спирається критичне мислення.

5. Самокорекція потребує, щоб людина використовувала критичне мислення як метод, звернений на її власні судження з метою їх виправлення чи покращання. Мисляча людина постійно піддає власні мисленнєві процеси рефлексії, використовуючи при цьому суттєві критерії та процедурні норми.

6. Використання загальних критеріїв не виключає уваги та чуйності до контексту. Адже загальні критерії мають обов'язково перевірятися на відповідність і на можливість зміни у кожному конкретному випадку. Критично мисляча людина розуміє критерії у зв'язку із контекстом їх використання та допускає інші альтернативи, що відповідають ситуації [50, с.133.]

Найбільш зрозуміле, на нашу думку, визначення критичного мислення дає професор Д. Клустер :

1. Критичне мислення - мислення самостійне. Ніхто не може думати за нас. Мислення є критичним, тільки якщо носить індивідуальний характер.

2. Критичне мислення починається з постановки проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично. Початок розв'язання

проблеми – це збирання інформації, бо роздумувати «на порожньому місці» фактично неможливо.

3. Закінчення процесу критичного мислення – це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. Критичне мислення має чітку аргументованість. Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати, що часто одна і та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому вона повинна підкріпити прийняте нею рішення вагомими, переконливими аргументами, які б доводили, що її рішення є найкращим, оптимальним.

5. Критичне мислення – це мислення соціальне. Людина живе в соціумі. Тому доводити свою позицію людина повинна у спілкуванні. У результаті спілкування, дискусії людина поглиблює свою позицію або може щось змінити в ній [46, с. 28].

На основі цих визначень, Д. Клустер виокремив 5 складових критичного мислення:

1. Самостійність. Мислення стає критичним, коли носить індивідуальний характер.

2. Постановка проблеми. Початок розв'язання проблеми – це збирання інформації за нею, бо роздумувати на порожньому місці неможливо.

3. Прийняття рішення. Дозволяє оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. Чітка аргументованість. Часто одна і та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому необхідно вміти знайти вагомі аргументи для переконання.

5. Соціальність. Доводити свою позицію людина повинна в спілкуванні [46, с. 32].

Серед основних ознак критичного мислення науковці (В. Болотов, М. Вейнстайн, Т. Воропай, Н. Кравченко, М. Ліпман, Є. Полат, Дж. Стіл, О. Тягло, Д. Халперн та інші) насамперед визначають такі:

- вміння виокремлювати та аналізувати різні ситуації, які виникають у реальному житті;
- пропонувати варіанти для розв'язання поставлених завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки і переваги кожного з них, вибираючи оптимальний;
- приймати самостійні рішення та прогнозувати їхні наслідки;
- вміння збирати інформацію з різних джерел; аналізувати її щодо достовірності, точності, корисності для розв'язання поставленої проблеми;
- чітко і продумано викладати власні думки, аргументовано доводити свою точку зору, уважно ставлячись до чужої та враховуючи її;
- розпізнавати суперечливі дані, судження, аргументи, виявляти і виправляти помилки в чужих розмірковуваннях та визнавати їх у своїх [51, с. 243].

Для кращого розуміння поняття критичного мислення слід порівняти його ознаки з ознаками звичайним мислення. Таке порівняння ми відобразили в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Таблиця порівняння ознак звичайного і критичного мислення

№ з/п	Звичайне мислення	Критичне мислення
1	Здогадки	Оцінююче судження
2	Імпульсивне віддавання переваги	Зважене судження
3	Прийняття «на віру» (вірування)	Припущення
4	Пристрасність (упередженість)	Неупередженість
5	Тривіальність (банальність)	Значущість
6	Незначимість	Значимість
7	Неадекватність	Адекватність
8	Неповнота	Повнота
9	Неточність	Точність
10	Невизначеність	Конкретність
11	Похибки	Ретельність
12	Нечіткість	Чіткість
13	Поверховість	Фундаментальність
14	Неузгодженість (непослідовність)	Узгодженість (послідовність)
15	Об'єднання понять за асоціацією	Розуміння принципів
16	Просте групування	Класифікація
17	Об'єднання за асоціацією	Розуміння принципів
18	Формування висновків	Логічне формулювання висновків
19	Неупорядкована аргументація	Чітка послідовність аргументів

В науковій літературі критичне мислення представлене двома блоками: змістовним та операційним

До змістовного блоку критичного мислення належать:

- загальнометодологічні принципи (доведення необхідності самостійної корекції способу дослідження, увага до процедури; врахування різних точок зору; рішучість бути критичним не тільки у ставленні до інших, але й до самого себе);
- стратегії (поділ проблеми на частини щоби спочатку вирішити більш легкі проблеми, які віддзеркалюють певні аспекти головної проблеми; використовувати смислові та графічні організатори, задля представлення проблеми різними методами; розібрати окремі випадки, для того, щоб всебічно зрозуміти проблему; дослідження мети та засобів.

В операційний блок входять уміння контролювати розумову діяльність та самовдосконалювати її:

- здатність бачити проблему та діалектичний зв'язок між суперечностями;
- доводити – вносити прийнятні та відповідні аргументи;
- наводити контраргументи;
- звертати увагу на факти, які є суперечливими щодо власної думки;
- обґрунтовувати;
- давати оцінку;
- здатність спростовувати (фальсифікація)
- здатність узагальнювати;
- здатність до побудови гіпотез. [35, с. 187].

Незважаючи на всю різноманітність визначень критичного мислення можна виокремити в них близький сенс. Критичне мислення означає мислення, яке ґрунтується на оцінці та рефлексії. Це мислення, що

розвивається шляхом накладення нової інформації на життєвий особистий досвід. Це відкрите мислення, що не приймає догматизму.

Проаналізувавши різні погляди на визначення поняття «критичне мислення», можна зробити узагальнення: критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв’язати, самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, здатність мислити мобільно, обирати вірне розв’язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших, і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Порівняно із західними країнами, питання розвитку критичного мислення в Україні є малодослідженим, адже його аналіз розпочався лише декілька років тому. Зокрема, ним займалися такі дослідники як В. Кремень, О. Пометун, О.Тягло, Т. Хачумян, О. Чуба. Незважаючи на всю актуальність проблеми розвитку критичного мислення, ця тема і досі залишається мало дослідженою в українській психології. А відтак, мало дослідженими також залишаються шляхи формування та розвитку критичного мислення у молодших школярів.

Аналізуючи наукову літературу з даної теми можна відзначити, що темою «критичного мислення» переймаються філософи, психологи, педагоги. Це вказує на актуальність даного питання. Різні автори наповнюють визначення «критичне мислення» власним розумінням, яке залежить від того, з позиції якої науки розглядається ця тема.

Критичне мислення – складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень. Критичне мислення допомагає людині бути більш гнучкою, готовою до майбутніх змін. Це одна з базових навичок здорової особистості, що допомагає їй бути неупередженою, зацікавленою та відкритою. Ця навичка дозволяє бачити світ таким, яким він є, аналізувати інформацію, порівнювати, зіставляти факти, спростовувати міфи і робити власні висновки. Саме

критичне мислення дозволяє розв'язувати задачі, що не мають однієї очевидної правильної відповіді, формувати здоровий світогляд, в основі якого лежать корисні переконання про світ і самого себе.

1.2. Проблема розвитку критичного мислення молодшого школяра

Сьогодні проблема розвитку критичного мислення молодшого школяра є надзвичайно актуальною, адже розвивати мислення – це означає розвивати вміння думати. Людина, яка вміє критично мислити є інтелектуально незалежною, вміє приймати обмірковані рішення, не дозволяє собою маніпулювати, синтезує здобуті знання, вміє простежити зв'язки між явищами, прогнозує наслідки своїх учинків та свідомо оцінює свої недоліки та переваги. Сучасне суспільство має запит на освічених, креативних людей здатних самостійно приймати рішення. Саме такі якості беруть початок з вміння критично мислити.

Згідно узагальненого визначення критичного мислення ми розуміємо що це мислення має бути гнучким, усвідомленим, потрібно мати здібності до аналізу і синтезу інформації, а також оперувати аргументами. Звідси повстає питання чи може дитина в молодшому шкільному віці виконувати такі складні мисленнєві операції? Не так давно деякі вчені (Ж. Піаже, С. Рубінштейн, В. Штерн та ін.) сумнівалися в можливості розвитку критичного мислення саме у цей віковий період. Вони стверджували, що для учнів початкових класів найбільш характерними є низький самоконтроль, наслідуваність, образність, емоційність мислення тощо. Тому на їхню думку проблема розвитку критичного мислення не є актуальною в даний віковий період. Але в той же час поступово, у психолого-педагогічній літературі з'являються думка та припущення, що формування критичного мислення все ж можливе вже в молодшому шкільному віці. Зокрема, Д. Клустер, якого вважають одним із засновників теорії критичного мислення писав, що «навіть у першокласників накопичено для цього достатньо життєвого досвіду і знань. Зрозуміло, розумові здібності дітей будуть ще вдосконалюватися при навчанні, але навіть

малюки здатні думати критично і цілком самостійно (всі, у кого є діти, прекрасно це знають)» [61.с 10]. На підтвердження його позицій можна привести ряд досліджень інших науковців. О. В. У своїй науковій О. В. Белкіна-Ковальчук обґрунтувала й експериментально довела можливість формування критичного мислення молодших школярів у відповідності до їх вікових особливостей. Дослідження А. С. Байрамова спрямоване на вивчення особливостей розвитку критичного мислення в учнів початкових класів, які виявляються під час розв'язання спеціальних завдань спрямованих на виявлення непорозумінь, помилок, деформованого змісту малюнків і текстів. А. С. Байрамов виділяє три рівні прояву критичності мислення у молодших школярів:

- рівень критичності, «що зароджується»: суб'єкт помічає, що в зображенні об'єкта пізнання допущені помилки, невідповідності, але він ще не в змозі їх осмислити, пояснити;

- рівень критичності, «що констатує»: суб'єкт знаходить допущені в об'єкті пізнання невідповідності, помилки, але не прагне розкрити джерело їхнього виникнення (характерно для учнів перших і других класів);

- рівень критичності, «що коригує»: суб'єкт не тільки усвідомлює частини, деталі об'єкта пізнання у взаємозв'язку взаємозалежності й виявляє допущені в них помилки, безглуздості, але й розкриває причини їхнього виникнення, а також указує шляхи і засоби їхнього усунення [1, с. 122].

В своїх працях багато науковців тією чи іншою мірою обґрунтовують важливість та можливості розвитку окремих ознак критичного мислення навіть у молодшому шкільному віці. Особливими ознаками критичного мислення молодших школярів є :

- незалежність мислення;
- відносна самостійність думок;
- протистояння до навіювання думок, зразків поведінки, вимог інших;
- критичне ставлення до себе, виявлення власних помилок та адекватне ставлення до них;

- пошукова спрямованість мислення прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення начальних завдань;
- вміння брати участь в діалоговій взаємодії.

На сьогоднішній день завдяки напрацюванням таких науковців як А.С. Байрамов, О. В. Белкіна-Ковальчук, А. З. Зак, Л. В. Занков, О.В. Запорожець, З. І. Калмикова, П. Ф. Каптерев, А. І. Ліпкіна, В.М. Сінельніков, Г. А. Цукерман та ін. науково доведено і обґрунтовано, що молодший шкільний вік є фундаментом і найбільш сприятливим для розвитку критичного мислення [28, с.41].

Молодший шкільний вік, насамперед, характеризується високим рівнем допитливості, адже провідною діяльністю в цьому віці є навчання. Зацікавленість дітей новими фактами і цікавими явищами поступово переростає в навичку пізнання істотних властивостей явищ і предметів. Починають будуватися причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їх наслідками, і як наслідок процеси елементарного аналізу і синтезу. В цей віковий період відбуваються якісні зміни у пізнавальних процесах, процесах мислення і сприйняття, завдяки яким з'являються внутрішні, об'єктивні умови для розвитку критичного мислення. Пізнавальні процеси молодшого школяра стають усвідомленими й довільними. У дітей шестирічного віку відбувається перехід процесу сприймання на вищий рівень – виникає можливість формування еталонів, які ґрунтуються на взаємно підпорядкованих ознаках. Таке сприйняття полегшує процес впізнавання і класифікацію на основі не лише візуальних чи інших сенсорних ознак, а й сутнісних характеристик об'єктів. Поступово дитина навчається керувати своїм мисленням. Крім того, у сучасних дітей якісно відрізняється мотиваційна сфера: діти зосереджуються не на причинно-наслідковій залежності між об'єктами і явищами, а їх цікавить сенс своїх вчинків, власної діяльності [6, с. 46]. Ще одним, але не менш важливим аргументом на користь можливості розвитку критичного мислення молодшого школяра є відсутність стереотипів, адже вони ще не встигли сформуватися.

Аналізуючи умови формування критичного мислення молодших школярів у навчальному процесі, О. Мисечко до психологічних умов оптимізації цього процесу відносить три умови.

Першою умовою має бути уміле здійснення інформаційного забезпечення мотивації дитини засобами новизни та евристичного характеру матеріалу, якій їй пропонується для осмислення. Ця умова враховує палке бажання молодших школярів пізнавати нове. Учні початкових класів з легкістю засвоюють не характерні для них раніше способи мислення, навчаються оцінювати себе та оточуючих, предмети та явища за різними шкалами та ознаками. Ці навички з'являються у випадку, якщо показати дитині нові можливості спілкування, ознайомити з реаліями іншого соціуму та інших культур. Важливо сформувати у дітей таке відношення до нових знань, за якого отримана інформація має стати не кінцевим пунктом пізнавальної діяльності, а її початком. Адже накопичений життєвий досвід навіть учням початкових класів дозволяє у подальшому з легкістю виявляти стереотипи поведінки інших людей, порівнювати та аналізувати культурні набутки, засвоювати правила етикету, звичаї і традиції. Завдяки формуванню у школярів критичного мислення процес пізнання нового стає індивідуальним, осмисленим, спроектованим кожною дитиною на її досвід.

Другою психологічною умовою ефективного розвитку критичного мислення виступає переконливість аргументування. Кожна критично мисляча людина розуміє, що є й інші способи розв'язання певної задачі і прагне довести, що обраний нею розв'язок є досить логічним і раціональним. Якщо дитина навчається уважно вислуховувати свого опонента, враховувати його думку та формулювати контраргумент, то його аргументація стає більш підкріпленою, доказовою. Визнання інших поглядів може дати дитині великий ресурс, який допоможе їй у подальшому посилювати власну аргументацію.

Третьою психологічною умовою ефективного розвитку критичного мислення є усвідомлення дітьми власної позиції. Саме це допомагає їм як піддавати сумніву свою аргументацію, так і заперечувати аргументи інших.

Таким чином забезпечується розвиток гнучкості мислення дитини, яке корисне при формування особистісних ставлень до окремих речей та процесів. Завдяки цьому таке ставлення буде гнучким та критичним, а не догматичним і консервативним. Заохочуючи дитину до вияву критичного мислення, слід уникати упередженої критики, яка передбачає не встановлення істини, а знаходження вад і прогалин.[26, с. 72]

Критичне мислення молодшого школяра як процес, має свої етапи.

1. Постановка проблеми. Критичне мислення починається з постановки запитань і формулювання проблеми. Проблемою є ті судження (думки), що піддаються сумніву. Для розвитку критичного мислення необхідно створювати такі ситуації при яких у дітей з'являються сумніви в отриманій інформації, ініціювати в них потребу у запитаннях і формуванні проблемного питання на яке немає однозначної відповіді.

2. Пошук інформації. Для розв'язання проблеми необхідно зібрати інформацію про неї. Критичне мислення можливе тоді, коли дитина володіє достатньою інформацією. Знання створюють фундамент для критичного мислення. Для того, щоб діти висловлювали власні думки, їм потрібно проаналізувати, порівняти та узагальнити значну кількість інформації (факти, ідеї, теорії, правила, життєвий досвід та ін.). На підставі чого дитина зможе довести власну думку.

3. Чітка аргументація. Критичне мислення потребує переконливої аргументації. Досліджуючи одну проблему можливо знайти декілька варіантів її розв'язань. Тому для правильності обраного рішення має бути наведена переконлива чіткими судженнями аргументація, сформульована на основі інформації, яку дитина отримала із знайденої інформації стосовно проблеми.

4. Прийняття рішення. Завершальним етапом процесу критичного мислення є прийняття рішення щодо оптимального розв'язання поставленої проблеми, на основі отриманої інформації з даної проблеми і обґрунтованості аргументів щодо варіантів її вирішення.

Психологія вивчає не тільки когнітивні аспекти розвитку молодших школярів, але також звертає увагу на їхні соціальні взаємодії та роль групи у формуванні критичного мислення. Розуміння того, як дитина сприймає світ та взаємодіє з однолітками, допомагає створити умови для розвитку соціальних та критичних навичок. Також важливим чинником розвитку критичного мислення є сприятливе сімейне середовище, де підтримується думка дитини та стимулюється висловлення власних поглядів і думок.

Увага психологів також зосереджується на виявленні можливих труднощів у розвитку критичного мислення. Індивідуальні відмінності між дітьми можуть включати різний темп когнітивного розвитку, рівень мовленнєвого розвитку та інші чинники, які можуть впливати на ефективність навчання.

Отже, психологічний аналіз проблеми розвитку критичного мислення молодших школярів розкриває широкий спектр чинників, включаючи когнітивні, соціальні, та сімейні аспекти. Розуміння цих аспектів допомагає пропонувати ефективні підходи до розвитку цієї важливої навички у дітей.

1.3. Критичне мислення, як ключова компетентність учня НУШ

Епоха інформаційного суспільства, що характеризується стрімким розвитком і трансформаціями, вимагає нового підходу до вирішення завдань. При цьому догматичне мислення стає неактуальним, а набирає обертів інша характеристика людської особистості – вміння мислити критично. Науковці називають критичне мислення одним із ключових умінь XXI століття. Воно складає сучасну систему компетентностей «4 К» разом з креативністю, комунікацією і кооперацією.

Українська система освіти активно реформується у напрямку впровадження концепції "Нової української школи", яка покликана модернізувати підходи до навчання та розвитку учнів. Одним з ключових елементів цієї концепції є розвиток критичного мислення серед учнів. Нова українська школа намагається стимулювати активний розвиток учнів, здатних

аналізувати і критично оцінювати інформацію, вирішувати проблеми та приймати обґрунтовані рішення.

У рамках Нової української школи, критичне мислення стає ключовою компетенцією, яка сприяє розвитку самостійності, творчого мислення та аналітичних здібностей учнів. Школа стимулює в учнів здатність аргументовано висловлювати свої думки, аналізувати складні проблеми та шукати інноваційні рішення. Додатково, це сприяє розвитку критичного погляду на світ, формуванню самооцінки та здатності критично ставитися до навколишньої дійсності.

Реалізація критичного мислення в навчальному процесі може здійснюватися через кейс різноманітних технік розвитку критичного мислення, які можуть бути складовою частиною уроку з будь-якого навчального предмету. Розвиток критичного мислення не тільки готує учнів до успішного життя після закінчення школи, але й сприяє формуванню активної громадянської позиції та участі в житті суспільства.

Одним із ключових компонентів концепції «Нової української школи» є освітнє середовище. Воно визначається рядом принципів та підходів, які спрямовані на глибокий розвиток учнів, у тому числі й на розвиток критичного мислення. Основними принципами, які безпосередньо впливають на розвиток критичного мислення є:

1. Використання інтерактивних методів навчання. Застосування методів, які стимулюють учнів до активної участі та обговорень та застосування проблемного навчання.

2. Розвиток самостійності та ініціативи. Застосування проектної діяльності та індивідуалізація навчання.

3. Сприяння творчому мисленню. Залучення учнів до творчих видів діяльності, а також роботу з проблемними питаннями.

4. Інтеграція технологій. Застосування сучасних технологій, і електронних засобів навчання

5. Розвиток метакогніції та саморегуляції. Навчити дітей визначати свої сильні та слабкі сторони; вивчення стратегій контролю за власним навчанням.

6. Зміна ролі вчителя. Вчитель стає наставником, який сприяє розвитку особистості, а не тільки постачальником інформації.

Пропонуємо розглянути ключові аспекти реалізації критичного мислення в концепції «Новій українській школи».

Проектна і дослідницька діяльність. НУШ сприяє створенню навчальних планів, де більший акцент робиться на розвиток критичного мислення. Включення в програми таких видів діяльності учнів, як проектна і дослідницька робота відіграє значущу роль у розвитку критичного мислення учнів. Учні при розробці проектів вивчають інформацію з різних джерел, формулюють гіпотези та розглядають різні точки зору. Цей процес сприяє розвитку аналітичних та оціночних навичок. Групові проекти стимулюють взаємодію та обмін ідеями між учнями. Вони навчаються слухати інші точки зору, висловлювати власні думки та взаємодіяти для досягнення спільних цілей.

Учні при дослідженні визначають питання, формулюють гіпотези та встановлюють мету дослідження. Цей процес вимагає критичного мислення та розуміння суті проблеми. В ході дослідження учні аналізують та оцінюють зібрані дані, роблять висновки та намагаються зрозуміти їхню вагомість та значення. Цей етап сприяє розвитку критичного мислення та уміння критично оцінювати інформацію. Після завершення дослідження учні діляться своїми результатами, що сприяє взаємному обговоренню та критичному аналізу висновків інших учасників.

Обидві форми діяльності включають елементи самостійності, аналізу, критичного мислення та творчості, що сприяють розвитку компетентностей, необхідних для успішного впорядкування в сучасному світі. Виконання проектів за концепцією НУШ починається з першого класу.

Міжпредметні зв'язки. Міжпредметні зв'язки в Новій українській школі грають важливу роль у розвитку критичного мислення учнів. Учні мають

можливість застосовувати знання та навички, отримані в різних предметах, для вирішення проблем та завдань. Це розвиває їхню здатність аналізувати ситуації з різних точок зору.

Міжпредметні зв'язки допомагають учням уявляти знання у конкретному контексті. Це сприяє кращому розумінню, як застосовувати навички та концепції в практичному житті. Порівнюючи інформацію з різних предметів, учні навчаються виділяти схожості та розбіжності, розвиваючи критичне мислення.

Вирішення проблем, які охоплюють різні аспекти знань, вимагає від учнів критичного аналізу та здатності об'єднувати різноманітні концепції. Застосування знань з різних предметів в єдиному проекті або завданні стимулює учнів використовувати свої навички в різних контекстах.

Взаємодія з різними предметами розвиває гнучкість мислення, адже учні навчаються пристосовуватися до різноманітних завдань та викликів. Міжпредметні зв'язки дозволяють учням бачити, як їхні знання можуть бути використані для розв'язання реальних проблем.

Зв'язок з реальним життям допомагає учням розуміти, як їхні знання та навички впливають на світ навколо. Міжпредметні зв'язки в НУШ сприяють комплексному розвитку учнів, формуючи критичне мислення як універсальну навичку.

Сучасні технології. Сучасні технології в освіті мають великий потенціал для розвитку критичного мислення учнів. Інтернет надає можливість доступу до різноманітної та актуальної інформації для аналізу та критичного оцінювання. Розглянемо кілька конкретних прикладів:

- віртуальні навчальні середовища, такі як онлайн-курси та платформи, дозволяють учням обирати напрямок навчання та розвивати навички саморегуляції та критичного відбору інформації. Інтерактивні засоби навчання, такі як симуляції та віртуальні лабораторії, сприяють вирішенню реальних проблем та розвивають навички критичного аналізу результатів;

- онлайн-платформи для співпраці дозволяють учням спільно працювати над проектами, обмінюватися думками та взаємодіяти в реальному часі. Інструменти для творчості, такі як графічні редактори та програми для створення мультимедійних презентацій, розвивають творчість та критичне мислення при вирішенні завдань;

- електронні системи оцінювання дозволяють отримувати індивідуальний зворотний зв'язок, що допомагає учням аналізувати свої помилки та розвивати стратегії самовдосконалення. Ігри для розвитку логіки можуть стати ефективним інструментом для розвитку критичного мислення;

- технології розширеної та віртуальної реальності, такі як симуляції та віртуальні тури, надають учням можливість "переживати" ситуації та розуміти їхні наслідки. Сучасні технології створюють сприятливе середовище для розвитку критичного мислення, надаючи учням доступ до різноманітних ресурсів та можливостей для саморозвитку.

Використання сучасних технологій, таких як комп'ютери, планшети, інтерактивні дошки, дозволяє учням швидко отримувати доступ до інформації, а також вчить їх критично оцінювати та використовувати цю інформацію.

Групова робота та обговорення. Групова робота та обговорення, як вид діяльності в освітньому процесі відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення. Здатність взаємодіяти з однолітками та обговорювати різні погляди сприяє формуванню навичок критичного аналізу та розуміння.

Учні, працюючи в групах, навчаються враховувати різні точки зору на певне питання. Це сприяє розвитку толерантності та здатності бачити ситуацію з різних перспектив.

Групова робота дозволяє учням взаємодіяти, обмінюватися ідеями та ставити перед собою виклик критичного мислення. Обговорення різних підходів до завдань сприяє формуванню критичних навичок та вмінь розв'язувати проблеми.

Крім того, групова робота може включати в себе елементи колективного прийняття рішень, де учні разом обирають найбільш оптимальний шлях дії. Це

розвиває в них навички обґрунтованого вибору та вміння приймати рішення відповідно до контексту.

Навчання через групову взаємодію також допомагає учням розуміти, як їхні ідеї впливають на групу та як вони можуть взаємодіяти для досягнення спільних цілей. Це формує в них навички співпраці та комунікації, що є важливими не лише в освітньому, але й в професійному житті.

Залучення учнів до групової роботи та обговорень стимулює обмін ідеями, вирішення конфліктів, аналіз різних точок зору та прийняття обґрунтованих рішень.

Метакогніція та рефлексія. Розвиток критичного мислення учнів в Новій українській школі досягається за допомогою метакогніції та рефлексії. Метакогніція, яка включає в себе свідоме управління навчанням та контроль за мислинневими процесами, дозволяє учням усвідомлювати свої стратегії розв'язання проблем та планувати свою діяльність. Рефлексія, у свою чергу, сприяє аналізу власного навчального досвіду, визначенню сильних та слабких сторін, а також оцінці результатів та особистісного росту.

Ці аспекти впроваджуються в навчальний процес через різноманітні завдання та методи. Учителі використовують метакогніційні завдання, спрямовані на розвиток учнівської самостійності та усвідомлення власного навчання. Під час уроків і після них застосовуються елементи рефлексії, де учні можуть аналізувати свої дії, оцінювати свої досягнення та планувати подальший розвиток

Роль вчителя. Розвиток критичного мислення учнів в Новій українській школі залежить в більшій мірі від вчителів, які виступають фасилітаторами та наставниками. які не лише передають знання, а й виховують ключові компетенції учнів. Вони сприяючи формуванню критичного погляду та самостійності, розкривають можливості для креативного мислення та аналізу інформації.

Важливим елементом ролі вчителя є створення емоційно підтримуючого середовища, де учні відчувають вільність висловлювати свої думки та мають

можливості для дискусії. Це не лише збагачує навчальний процес, але й розвиває навички ефективної комунікації та взаєморозуміння.

Роль вчителя в концепції Нової української школи важко переоцінити, адже тільки від нього залежить наскільки успішними буде застосування всіх стратегій і технологій розвитку критичного мислення.

Відомо, що вчителі в Новій українській школі повинні виступати відкритими та підтримуючими фігурами, це сприяє розвитку критичного мислення як ключової компетенції. Вчителі не тільки викладають предмети, а й вчать учнів думати самостійно, аналізувати інформацію, та приймати обґрунтовані рішення — навички, які будуть корисні протягом усього життя.

Нові виклики, що ставить перед людиною суспільство, масиви легкодоступної інформації, яка потребує ретельного відбору і аналізу, вимагають відпрацьованих навичок думати критично. Саме тому розвиток навичок критичного мислення в учнів став одним із пріоритетних напрямів у Новій українській школі, адже завдяки цьому відбувається виховання і формування дорослої особистості, здатної до самостійності та відповідальності у професійній діяльності та особистому житті, самовдосконалення, особистої ефективності, успішності ухвалених рішень

Висновки до розділу 1

Сьогодні пріоритетними стають здатність і готовність людини аналізувати отриману інформацію, перевіряти й переосмислювати її, самостійно з'ясувати істину, ухвалювати рішення й аргументовано захищати свою позицію. Ці завдання є актуальними на кожному етапі шкільної освіти, а її початкова ланка є фундаментом розвитку критичного мислення.

Попри всю різноманітність визначення поняття «критичне мислення» в науковій літературі, можна зробити узагальнення: критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, здатність мислити

мобільно, обирати вірне розв'язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших, і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Протягом тривалого періоду критичне мислення вважали доступним лише для старшого шкільного віку, так як цей вид мислення характеризується високим ступенем складності творчого процесу обробки інформації, аналізу і синтезу. Але сучасні дослідження процесу мислення молодшого школяра стверджують що цей вік є найбільш сприятливим для розвитку критичного мислення. Критичне мислення зароджується ще в дошкільному віці, але умов для повноцінного розвитку цього мислення мало, оскільки пізнавальні процеси ще не досягли необхідного рівня розвитку. Однак, молодший шкільний вік, має достатній розвиток всіх пізнавальних процесів для початку формування критичного мислення.

На розвиток критичного мислення в молодшому шкільному віці впливають різні чинники, як зовнішні, так і внутрішні. Завдання батьків і педагогів – врахувати ці чинники і створити всі можливі сприятливі умови для подальшого розвитку такої необхідної навички, як критичне мислення.

Критичне мислення, як ключова компетентність учня в Новій українській школі, є важливою складовою освітньої концепції, спрямованої на розвиток та підготовку учнів до викликів сучасного суспільства. У Новій українській школі критичне мислення розглядається як важлива навичка, що сприяє розвитку учнів як особистостей, здатних аналізувати інформацію, висловлювати власні думки та приймати обґрунтовані рішення. Важливою є не лише здатність аналізувати факти, але і вміння критично ставитися до навколишнього світу, визначати проблеми та шукати шляхи їх розв'язання.

Програми НУШ акцентують увагу на розвитку критичного мислення через інтерактивні методи навчання, розвиваючи учнівську активність та самостійність. Застосування різноманітних методик, сприяє формуванню критичного мислення як у загальному розумінні, так і в контексті конкретних навчальних завдань. Важливо відзначити, що критичне мислення в Новій

українській школі не є окремою складовою, а акумулюється та використовується в усіх аспектах навчального процесу.

Критичне мислення, в контексті Нової української школи, визначається не лише як аспект навчання, але і як основна компетентність, яка допомагає учням ефективно взаємодіяти з навколишнім світом та вирішувати складні завдання у різних сферах їхнього життя.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1 Методологічне обґрунтування дослідження рівня сформованості критичного мислення молодшого школяра

За рахунок здійсненого аналізу літератури було вивчено психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра і на їх основі розроблена програма розвитку критичного мислення. Для перевірки її ефективності було організовувано та проведено емпіричне дослідження, яке складалось з трьох етапів, згідно з поставлених теоретичних та практичних завдань.

1) Констатувальний етап експерименту, мав на меті визначити рівень сформованості критичного мислення молодших школярів до формувального впливу. Для цього дібрано психодіагностичні методики, які дозволили розподілити учнів за рівнями критичного мислення.

2) Формувальний етап експерименту полягав у впровадженні в освітній процес технологій розвитку критичного мислення молодших школярів.

3) Контролюючий етап експерименту був спрямований на визначення ефективності впровадження в освітній процес програми з розвитку критичного мислення молодших школярів.

Згідно з віковою періодизацією прийнятою українськими психологами і педагогами, молодший шкільний вік — це період від 6 до 11 років. Тож у нашу вибірку було взято 32 учні 4 класу з них 15 учнів віком – 9 років і 17 учнів – 10 років.

Оскільки мета нашого дослідження теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра, нами було застосовано такі методики дослідження рівня критичного мислення:

1. Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» Е.Ф.Замбацявічене, модифікація Л.І.Переслені та О.М.Мастюкової (Дод. А).
2. Методика «Нісенітниці» (Р. Немов) (Додаток Б).
3. Методика «Швидкість протікання мислення» (Додаток В).
4. Прогресивні матриці Равена (дитячий варіант) (Додаток Г).
5. Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення» (Додаток Д).

Коротко опишемо обрані нами методики.

Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» Е.Ф.Замбацявічене, модифікація Л.І.Переслені та О.М.Мастюкової.

Мета методики – дослідження мислення, оцінка сформованості основних логічних операцій.

Експериментальний матеріал: бланки, що містять 4 вербальні субтести, які включають 40 завдань (по 10 у кожному субтесті), підібраних з урахуванням програмного матеріалу:

- субтест 1 – виявлення поінформованості, здатності диференціювати суттєві ознаки предметів чи явищ від другорядних;
- субтест 2 – оцінка здатності до класифікації, абстрагування;
- субтест 3 – оцінка вміння знаходити встановити логічні зв'язки та відносини між поняттями;
- субтест 4 – виявлення вміння узагальнювати поняття за родовими ознаками.

Перед пред'явленням контрольних десяти завдань кожного субтесту дитині пропонується кілька тренувальних завдань з метою її залучення до завдання. Далі дитина починає виконання завдань, зміст яких читається вголос експериментатором.

При обробці даних підраховується сума балів, отриманих за виконання окремих субтестів, та загальна бальна оцінка за чотири субтести загалом.

Методика «Нісенітниці» (Р. Немов). За допомогою цієї методики оцінюють елементарні образні уявлення, дитини про навколишній світ, про

логічні зв'язки і відносини що існують між деякими об'єктами цього світу. За цією ж методикою визначають вміння дитини міркувати логічно і обґрунтовано висловлювати свою думку.

Процедура проведення діагностики полягає в тому, що спочатку дитині показують картинку на якій є кілька досить безглузвих ситуацій з тваринами. Під час розглядання картинки дитина отримує інструкцію таку інструкцію: « Уважно подивися на цю картинку і скажи, чи всі тут знаходяться на своєму місці і правильно намальовані. Якщо що-небудь тобі здається не так, не на місці або намальовано не правильно, то вкажи на це і поясни, чому це не так.» [8] На виконання завдання дається 3 хвилини. Оцінка результатів проводиться за ключем.

Методика «Швидкість протікання мислення». Метою методики є встановлення індивідуальних особливостей швидкості протікання мисленевого процесу у молодших школярів. Дітям демонструють таблицю слів з пропущеними літерами. Кожна рисочка відповідає одній букві. За три хвилини необхідно утворити якомога більше іменників однини. На виконання завдання виділяється 3 хвилини. В залежності від кількості правильно утворених слів можна визначити швидкість мисленевих операцій.

Прогресивні матриці Равена (дитячий варіант). Визначення рівня аналітично-синтетичних умінь та самостійності мислення. Цей тест являє собою спеціальним чином підібрану вибірку з 10 поступово ускладнених матриць Равена. Дитині пропонується серія з десяти завдань одного типу: на пошук закономірностей у розташуванні деталей на матриці (представлена у верхній частині зазначених малюнків у вигляді великого чотирикутника) підбір одного з восьми даних нижче малюнків як відсутньої вставки до цієї матриці, відповідно до її малюнку (дана частина матриці представлена внизу у вигляді прапорців з різними малюнками на них). Вивчивши структуру великої матриці, дитина повинна вказати на ту з деталей, яка найкраще підходить до даної матриці, тобто відповідає її малюнку або логіці розташування його деталей по вертикалі і по горизонталі. На виконання

завдань дитині відводиться 10 хвилин. Оцінка результатів за проводиться за ключем.

Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення». Ця методика призначена для визначення рівня розвитку вмінь аналізувати, знаходити відмінне і подібне, аргументувати власну точку зору та працювати із завданнями на міжпредметній основі. Тест складається з 5 блоків по 10 тестових запитань. До кожного блоку надається інструкція до виконання. Завдання спрямовані на виявлення умінь узагальнювати, класифікувати та знаходити закономірності між об'єктами та явищами. Оцінка результатів проводиться за ключем.

Для узагальненої оцінки результатів діагностики сформованості критичного мислення доцільно використати таблицю 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості критичного мислення молодшого школяра

Рівні	Характеристика
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - не може об'єднувати предмети за спільною ознакою та виділяти зайвий серед групи, знаходити відмінність і схожість, виділяти зовнішні ознаки предметів, порівнювати; - неспроможний виявляти очевидні помилки; - виділяє головне тільки за допомогою вчителя; - відсутнє вміння перевірити наявні дані; - не висловлює власну точку зору, має слабку здатність до самоорганізації; - відсутня здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> - може об'єднувати предмети за спільною ознакою та виділяти зайвий серед групи, знаходити відмінності та схожість, виділяти зовнішні ознаки предметів, порівнювати; - має можливість фіксувати помилки; - виділяє головне самостійно, але не завжди; - іноді відмовляється від готових алгоритмів, шукає свій спосіб; - інколи висловлює власну точку зору, здатний до самоорганізації для досягнення проміжних цілей; - виявляє в деяких сферах здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.

Високий	<ul style="list-style-type: none"> - легко об'єднує предмети за спільною ознакою та виділяє зайвий серед групи, знаходить відмінності та схожість, виділяє зовнішні ознаки предметів, порівнює, міркує та робить висновки; - здатен виявляти і пояснювати причини і джерела помічених помилок; - виділяє головне самостійно; - часто відмовляється від готових алгоритмів, шукає свій спосіб; - часто висловлює власну точку зору, здатен до самоорганізації для досягнення кінцевих цілей; - виявляє в повній мірі здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.
---------	--

2.2. Дослідження вхідного рівня сформованості критичного мислення молодшого школяра

Для розробки програми розвитку критичного мислення молодшого школяра необхідно здійснити глибокий аналіз отриманих результатів вхідного рівня сформованості критичного мислення вибірки, щоб на їх основі підібрати найбільш оптимальні і ефективні технології.

Експериментальна вибірка становила 32 дітей молодшого шкільного віку. Учні 4 класу Пірнівської гімназії Пірнівської сільської ради Вишгородського району Київської області. Дослідження проводилось у вересні - жовтні 2023 року.

Результати дослідження за методиками наступні:

1. **Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» Е.Ф.Замбацявічене, модифікація Л.І.Переслені та О.М.Мастюкової.** Мета методики – дослідження мислення, оцінка сформованості основних логічних операцій.

Аналіз результатів, отриманих за цією методикою показав, що у більшій половині досліджуваних було виявлено середній рівень логічного мислення. Більш точно результати представлені у таблиці 2.2.

Рівні словесно-логічного мислення молодших школярів

№ з/п	Рівні словесно - логічного мислення	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Високий рівень	11	34,4%
2	Середній рівень	18	56,3%
3	Низький рівень	3	9,3%

Діти з високим рівнем словесно - логічного мислення й справді розуміють відношення між загальним і частковим, що є критерієм критичного мислення. При середньому рівні словесно – логічного мислення, дитина здатна систематизувати засвоєну інформацію про поняття, образи, уявлення і, найголовніше, взаємозв'язки між цими інформаційними одиницями. Може застосувати свої знання для вирішення конкретних задач.

Серед характерних особливостей мислення дітей молодшого шкільного віку з низьким рівнем словесно - логічного мислення є перехід від наочно образного до словесно логічного, завдяки чому відбувається перебудова всіх інших психічних процесів. Але при цьому абстрактні, формально логічні висновки дитині ще не доступні.

Графічно результати дослідження, отримані за допомогою методики «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» Е.Ф.Замбацявічене, модифікація Л.І.Переслені та О.М.Мастюкової, представлені діаграмою на Рис 2.1.

Рівні словесно-логічного мислення молодших школярів

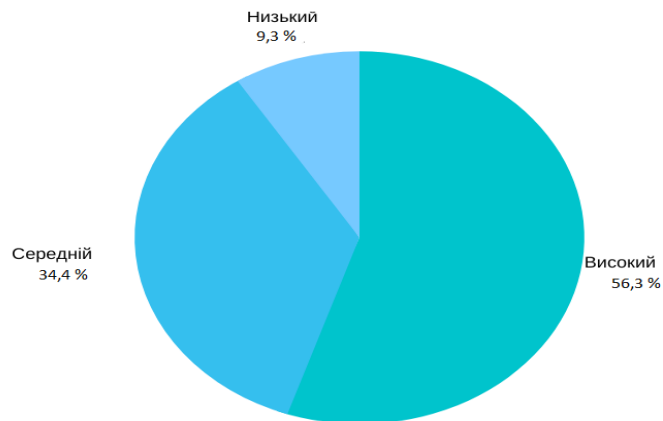

Рис. 2.1. Відсоткове співвідношення виявлених рівнів словесно-логічного мислення молодших школярів

2. **Методика «Нісенітниця» (Р. Немов).** Мета методики оцінити елементарні образні уявлення дитини про навколишній світ, про логічні зв'язки і відносини що існують між деякими об'єктами цього світу. За допомогою цієї методики визначається вміння дитини міркувати логічно і граматично правильно висловлювати свою думку. Результати дослідження за методикою «Нісенітниця» представлені в Таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Результати діагностики за методикою «Нісенітниця» (Р.Немов)

№ з/п	Рівні вміння логічно міркувати	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Високий	16	50%
2	Середній	15	46,8%
3	Низький	1	3,2%

Високий рівень сформованості логічних зв'язків вказує на розуміння особою абстрактних і конкретних логічних взаємозв'язків та здатність

використовувати логічне мислення в різних ситуаціях, а також свідчить про розвинуті когнітивні навички та здатність до складного мислення. Середній рівень може вказувати на те, що особа має базове розуміння логічних взаємозв'язків, але можливо, зазнає труднощів у розпізнаванні більш складних логічних схем чи вирішенні більш складних проблем. Також цей рівень може вказувати на потребу в додатковому розвитку та тренуванні для поліпшення когнітивних навичок. Низький рівень сформованості логічних зв'язків може вказувати на те, що особа має обмежене або практично відсутнє розуміння логічних принципів та важкість у встановленні зв'язків між ідеями. Це може включати: обмежене розуміння логічних принципів, неспроможність визначати причинно-наслідкові зв'язки, відсутність абстрактного мислення, обмежене розв'язання проблем, невміння визначати логічні зв'язки, несистематизоване мислення, обмежені навички аналізу. Низький рівень сформованості логічних зв'язків може свідчити про необхідність інтенсивної підтримки, навчання та розвитку когнітивних навичок у цьому напрямку.

Графічно результати діагностики за методикою «Нісенітниця» (Р.Немов) представлені діаграмою на Рис. 2.2

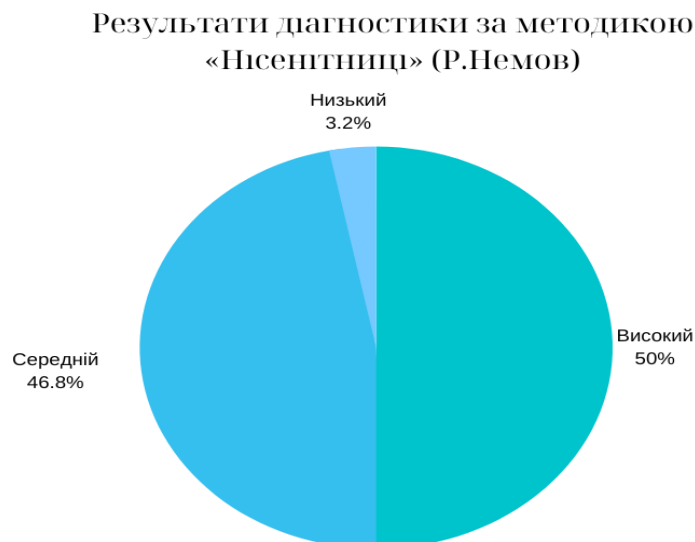

Рис. 2.2. Відсоткове співвідношення виявлених рівнів вміння логічно міркувати за методикою «Нісенітниця» (Р.Немов)

3. Методика «Швидкість протікання мислення». Метою методики є встановлення індивідуальних особливостей швидкості протікання мисленевого процесу у молодших школярів. Результати діагностики за методикою «Нісенітниця» відображені в Таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Швидкість протікання мислення молодших школярів

№ з/п	Швидкість протікання мислення	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Висока швидкість	7	21,8 %
2	Хороша швидкість	12	37,6 %
3	Середня швидкість	11	34,4 %
4	Нижче середньої швидкості	2	6,2 %
5	Інертне мислення	0	0 %

Молодші школярі з високою і хорошою швидкістю протікання відрізняються високою швидкістю інтуїтивного вирішення завдань, яка обумовлена здатністю охопити завдання в цілому і знайти рішення опираючись на свій кейс знань. При середній швидкості спостерігається здатність розібратися в новій ситуації, обдумати, прийняти рішення. Швидкість нижча середньої та інертність мислення молодших школярів говорить про уповільненість його темпу і недостатність рухливості психічних процесів. Виявляється в докладності, конкретності суджень, зниженні рівня узагальнення і відволіканні, схильності до деталізації.

Графічно результати діагностики за методикою «Швидкість протікання мислення» представлені діаграмою на Рис. 2.3

Рис. 2.3. Відсоткове співвідношення виявлених показників швидкості мислення молодших школярів

4. **Прогресивні матриці Равена.** За допомогою даного психодіагностичного інструменту визначають рівень аналітично-синтетичних умінь дитини та опосередковано визначають самостійність мислення суб'єкта.

Результати діагности за тестом «Прогресивні матриці Равена» відображені у Таблиці 2.5..

Таблиця 2.5.

Рівень аналітично-синтетичних умінь.

№ з/п	Рівень аналітико-синтетичних умінь	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Високий	8	25 %
2	Середній	19	59,4 %
3	Низький	5	15,6 %

Високий рівень аналітико-синтетичних вмінь молодшого школяра свідчить про його здатність ефективно аналізувати і синтезувати інформацію. Це може включати:

- аналіз інформації (молодший школяр з високим рівнем аналітико-синтетичних вмінь може ефективно розглядати та розчленовувати інформацію на окремі складові частини);
- синтез ідей (здатність об'єднувати окремі елементи ідей для створення нових та комплексних концепцій);
- вирішення проблем (здатність використовувати аналітичне мислення для вирішення проблем та знаходження ефективних шляхів вирішення завдань);
- критичне мислення (здатність об'єктивно оцінювати інформацію, визначати ключові аспекти та враховувати різні погляди);
- абстрактне мислення (здатність розуміти та працювати з абстрактними поняттями і ідеями);
- просторова і логічна орієнтація (здатність розуміти і використовувати логічні та просторові зв'язки).

Високий рівень аналітико-синтетичних вмінь може допомагати молодшому школяреві ефективно опрацьовувати інформацію, розв'язувати завдання та розвивати критичне та творче мислення.

Середній рівень аналітико-синтетичних вмінь молодшого школяра може вказувати на те, що у нього є базове розуміння процесів аналізу та синтезу інформації, але можливо, ще потрібно тренування для розвитку цих навичок. Це може включати:

- основи аналізу інформації (середній рівень може вказувати на основне розуміння того, як розглядати інформацію та виділяти ключові елементи);
- спроможність до об'єднання ідей (здатність об'єднувати окремі елементи ідей, хоча можливо, з труднощами у створенні складних концепцій);

- невеликі труднощі вирішення проблем (здатність розглядати проблеми та ситуації, хоча можливо, з деякими труднощами у вирішенні більш складних завдань);
- базове критичне мислення (здатність деякою мірою оцінювати інформацію та розрізняти ключові аспекти);
- основи абстрактного мислення (основне розуміння та робота з абстрактними поняттями);
- певна просторова та логічна орієнтація (здатність розуміти базові просторові та логічні зв'язки).

Середній рівень свідчить про потребу у подальшому розвитку аналітичних та синтетичних навичок, але одночасно вказує на базові здібності у цих напрямках.

Низький рівень аналітико-синтетичних вмінь молодшого школяра може вказувати на те, що у нього є великі труднощі в розумінні та обробці інформації. Це може включати: труднощі в аналізі інформації, обмежене об'єднання ідей, труднощі вирішення проблем, низька логічна консистентність, низький рівень критичного мислення, відсутність абстрактного мислення, відсутність просторової та логічної орієнтації. Низький рівень аналітико-синтетичних вмінь може свідчити про необхідність інтенсивної підтримки та навчання для розвитку когнітивних навичок у цьому напрямку. Оптимальний підхід повинен бути індивідуалізованим, враховуючи конкретні потреби та особливості молодшого школяра.

Графічно результати дослідження рівня аналітико-синтетичних умінь, за методикою «Прогресивні матриці Равена» відображені діаграмою на Рис 2.4

Рівень аналітико-синтетичних умінь

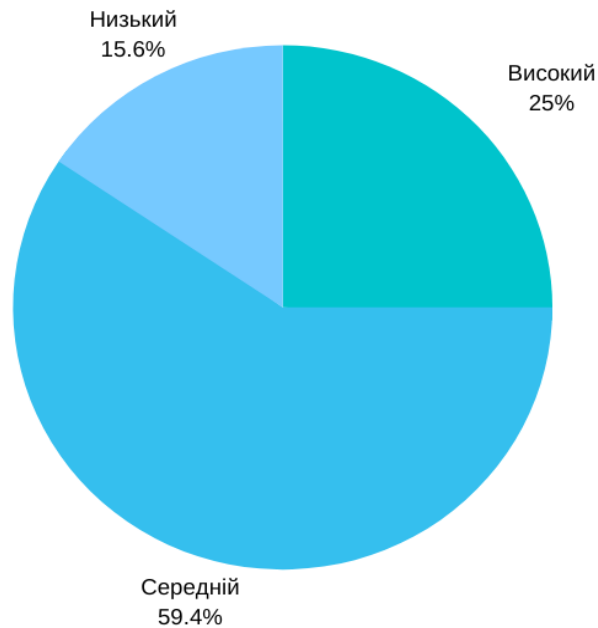

Рис. 2.4. Відсоткове співвідношення рівнів аналітико-синтетичних умінь у молодших школярів

5. **Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення».** Дана методика призначена для визначення рівня розвитку вмінь аналізувати, знаходити відмінне і подібне, аргументувати свої думки. Результати діагностики представлені в Таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Рівень розвитку вмінь аналізувати, узагальнювати та класифікувати

№ з/п	Рівень вмінь аналізувати, узагальнювати та класифікувати	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Високий	12	37,6 %
2	Середній	14	43,7 %
3	Низький	6	18,7 %

Високий рівень розвитку критичного мислення у молодшого школяра за цією методикою свідчить про його здатність аналізувати і оцінювати інформацію, формулювати аргументи та приймати обґрунтовані рішення. Це проявляється через такі вміння: здатність ефективно розглядати та розчленовувати інформацію на ключові елементи; здатність критично ставитися до інформації, розпізнавати її достовірність та джерела; здатність чітко та обґрунтовано висловлювати свої думки та переконливо аргументувати свою точку зору; здатність розрізняти різні точки зору та розуміти їхні аспекти; здатність урахувувати контекст та обставини при оцінці ситуацій; здатність генерувати нові ідеї та підходи, виходячи за межі стандартних рішень; здатність розглядати проблеми та ситуації в їхньому комплексі та розуміти взаємозв'язки; здатність незалежно приймати обґрунтовані рішення.

Дитина із середнім рівнем критичного мислення може виявляти деякі здатності до аналізу та оцінки інформації, але все ще потребує розвитку та покращення. Ось деякі характеристики, які можна спостерігати учнів із середнім рівнем критичного мислення: здатність до розуміння основних ідей; обмежений аналітичний підхід; схильність до стандартного мислення; здатність висловлювати власні думки (можливість висловлювати власні думки, але може бути нестабільним в аргументації та обґрунтуванні); прийняття інформації з обмеженими перевітками; обмежена саморефлексія; схильність до врахування загальноприйнятих думок:

Середній рівень критичного мислення часто вказує на те, що учень може бути в процесі розвитку своїх аналітичних та критичних навичок, і важливо надавати йому можливості для подальшого зростання.

Дитина з низьким рівнем критичного мислення може проявляти обмежені навички аналізу, висновку та оцінки інформації. Ось кілька характеристик, які можуть бути характерними для такого рівня: поверхневе розуміння інформації; відсутність аналізу; відсутність критичних запитань; обмежена здатність до аргументації; недостатній рівень самоконтролю; обмежена здатність до критичного сприйняття інформації

Графічно результати діагностики «Рівень розвитку критичного мислення» тест В. Борисова, представлені відображені на діаграмі Рис. 2.5

Рівень вмінь аналізувати, узагальнювати та класифікувати

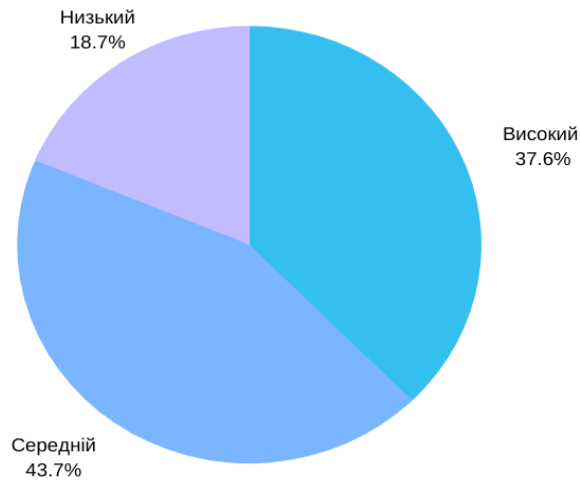

Рис. 2.5. Рівень вмінь аналізувати, узагальнювати та класифікувати

Таким, чином, підбиваючи підсумки за проведеними дослідженнями, можна зробити висновки, що за індивідуальними особливостями мисленевої діяльності молодших школярів, що безпосередньо пов'язані з критичним мисленням, у досліджуваній вибірці був виявлений високий рівень критичного мислення у 37,6 % дітей, середній – 44,4 %, низький – 10,6%.

Узагальнюючи результати аналізу по всім методикам дослідження рівня розвитку критичного мислення ми можемо так описати його рівні

Високий рівень розвитку критичного мислення робить молодшого школяра більш компетентним і готовим до вирішення різноманітних завдань у навчанні та поза ним.

Середній рівень критичного мислення у дітей цього вікового періоду свідчить про наявність у них базових навичок, але потребує подальшого вдосконалення.

Молодший школяр із середнім рівнем критичного мислення може розрізняти основні елементи інформації, оцінювати деякі докази та висловлювати свої думки. Однак формулювання аргументів може вимагати більшої чіткості та обґрунтованості. Він здатний розпізнавати різні точки зору, але може не завжди повністю розуміти їх. Також важливо розвивати у нього творче мислення та здатність розглядати проблеми в комплексі.

Середній рівень критичного мислення є точкою відправлення для подальшого розвитку. Залучення молодших школярів до вправ, завдань та ситуацій, що вимагають від них критичного аналізу та рефлексії, сприятиме поступовому підвищенню у них когнітивних навичок.

Низький рівень розвитку критичного мислення у молодшого школяра вказує на обмеженість його навичок та здібностей в області об'єктивного аналізу та висновків. Такий школяр може мати труднощі у виділенні ключових елементів інформації та оцінці її достовірності. Формулювання аргументів може бути нечітким та необґрунтованим. Здатність розрізняти різні точки зору та розуміти їх може бути обмеженою. Урахування контексту та обставин при аналізі ситуацій також може виявлятися проблематичним. Творче мислення та здатність генерувати нові ідеї можуть бути обмеженими, що призводить до відсутності інноваційних підходів. Системне мислення та розуміння взаємозв'язків у складних ситуаціях можуть бути відсутніми. Школяр може сильно залежати від дорослих у прийнятті рішень та вирішенні завдань.

З метою подальшого розвитку критичного мислення у молодших школярів важливо створювати спеціальні завдання та вправи, спрямовані на поліпшення аналітичних та рефлексивних навичок.

Графічно загальні результати діагности рівня розвитку критичного мислення відображено у діаграмі на Рис 2. 6

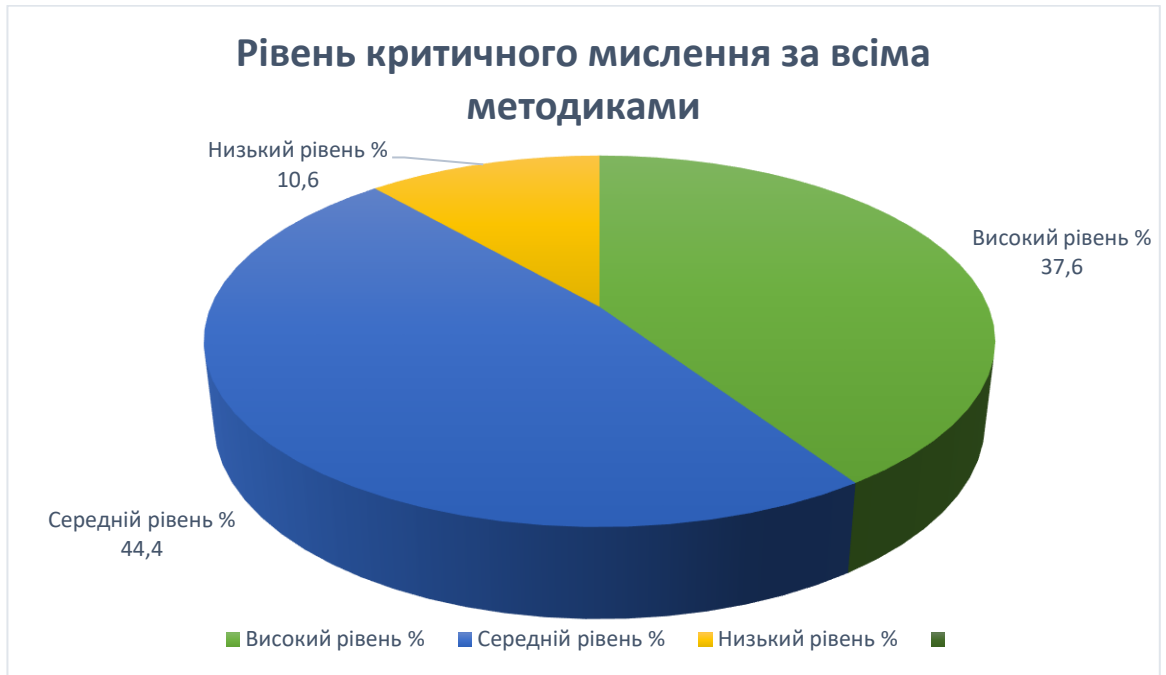

Рис. 2.6. Рівень критичного мислення за всіма методиками

Висновки до розділу 2

Під час нашого дослідження ми докладно розглянули питання, пов'язані з рівнем розвитку критичного мислення у молодших школярів. Для досягнення мети дослідження ми підібрали комплекс методик, які охоплюють не лише загальний рівень розвитку критичного мислення, але й окремі його аспекти. Наприклад, ми приділили увагу логічності мислення, швидкості усвідомлення та обробки інформації, самостійності мислення, а також таким процесам, як аналіз, синтез, узагальнення та класифікація.

Аналізуючи отримані результати, ми зазначили, що 37,6% учнів мають високий рівень розвитку критичного мислення, 44,4% - середній, і 10,6% - низький. Ці дані свідчать не лише про різноманіття рівнів критичного мислення учнів, але й про необхідність індивідуалізації підходів до їх навчання.

З урахуванням отриманих результатів діагностики стає можливою розробка розвивальної програми, яка спрямована на подальше підвищення рівня критичного мислення учнів. Така програма може використовувати

сучасні технології та навчальні методики, які активно розвивають ключові аспекти критичного мислення. Використовуючи інноваційні підходи, можна акцентувати увагу на розвитку умінь аналізу, критичної оцінки та самостійного прийняття обґрунтованих рішень.

Розвиток критичного мислення в молодших школярів є важливим етапом у формуванні їхньої особистості та підготовки до активної участі у житті сучасного інтелектуального суспільства. Отже, інтеграція отриманих результатів в педагогічну практику може значно поліпшити якість навчання та підготувати молодших школярів до викликів, які чекають на них у майбутньому.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

3.1. Технології розвитку критичного мислення молодшого школяра

Наукові судження окремих вчених дають підстави стверджувати, що періодом для активного розвитку мислення є молодший шкільний вік. Так М. Дж. Ешнер, О.В. Тягло вважають, що критичному мисленню необхідно навчати. І це потрібно робити, починаючи з першого класу школи.

В останні роки проводяться дослідження, які підтверджують можливість формування в учнів початкових класів більш складних якостей, які забезпечують, обумовлюють розвиток критичного мислення (В. Зайцев розглядав питання особистісної свободи молодших школярів, Л. Бондар, В. Гарковець, О. Митник звертають увагу на навчальну співпрацю вчителя та учнів початкових класів).

Враховуючи той факт, що мислення молодшого школяра формується в процесі навчання, вважаємо доцільним розглянути технології формування критичного мислення, в аспекті інноваційної технології навчання.

Загальна мета технології — "підготовка громадян для відкритого суспільства, здатних до формування думок, розумного вибору між конкуруючими ідеями, вирішення проблем та відповідного обговорення ідей"[00]. Центральною категорією технології є критичне мислення.

Утілення технології формування критичного мислення базується на принципах :

- науковості, який означає побудову історичної освіти на об'єктивно істинних знаннях, створення передумов для самовизначення майбутніх членів суспільства відповідно до їхніх здібностей, інтересів, потреб;
- пріоритету діяльнісного підходу, який передбачає застосування таких прийомів викладання теми, які активізують творчу діяльність;

- гуманізації, який передбачає надати особистості найвищого пріоритету;
- демократизації, який передбачає співпрацю, співтворчість педагога і вихованця;
- індивідуального підходу, що дає можливість максимально реалізувати здібності дитини та створити умови для формування гармонійно розвиненої особистості;
- різноманітності, що передбачає широке використання різних засобів і форм навчання, постійної підтримки інтересу учнів до процесу самостійного здобуття знань.

Технологія формування критичного мислення створює умови для розвитку творчих здібностей, активізує пізнавальну діяльність, яка включає в себе :

- засвоєння щонайбільшого обсягу наукової інформації;
- засвоєння прийомів, способів застосування наукових знань для самовдосконалення та пізнання світу;
- уміння та навички перетворення наукової інформації, переносу пізнавальних дій у подібні та нові ситуації;
- засвоєння вмінь та навичок, знаходження взаємозв'язків і взаємовідносин між окремими частками інформації;
- уміння аналізувати процес діяльності та передбачати його кінцевий результат;
- цілеспрямованість мислення на задоволення потреб, що впливають із діяльності людини;
- володіння вміннями та навичками добору потрібної інформації для організації пошукової діяльності та доказу відповідної точки зору;
- уміння використовувати наукові знання для вирішення практичних проблем;
- творче мислення та засвоєння різних технологій оцінювання кінцевих результатів аналітико-синтетичного акту;

Розвиток критичного мислення передбачає формування в дітей певних здібностей та умінь :

- знання – здатність повторити щось суттєве у тій формі, у якій воно було викладене;
- розуміння – здатність викласти ідеї своїми словами або іншим способом;
- використання – вміння побачити можливість застосування певної ідеї до іншого випадку;
- аналіз – вміння знайти причини, наслідки та інші складові комплексної ідеї;
- синтез – вміння поєднати кілька ідей в одну нову;
- оцінка – вміння робити висновки щодо адекватності певної ідеї або джерела для пояснення якогось явища.

Формування критичного мислення відбувається у три етапи:

1. Евокація:

- актуалізація, відтворення всього, що учень знає (десь щось чув, щось читав тощо) з даної теми. Дуже важливо, щоб учень на цій фазі сам визначав рівень своїх знань;
- активізація учня, напрямлена на свідомий, ґрунтовний та критичний підхід до розуміння нової інформації, активна участь у процесі навчання;
- формування особистого інтересу до теми з тим, щоб учень сам ставив собі мету навчання.

На першому етапі використовуються такі методи як:

- Кластер;
- Асоціативний куц;
- Дерево передбачень;
- Таблиця «Знаємо –Хочемо дізнатися – Дізнались»;
- Мозковий штурм;
- Робота в парах;

- Кошик ідей;
- Правильні і неправильні судження;
- Мультиголосування;
- Передбачення на основі опорних слів;
- Діаграма Венна

2. Осмислення:

- отримання нової інформації за умови постійної підтримки активності до навчання, інтересу до теми;

- осмислення нової інформації, усвідомлення дітьми власного розуміння матеріалу, сприймання нового;

- співставлення нової інформації з власними знаннями.

На другому етапі використовуються такі методи :

- Карта поняття;
- Читаємо в парах/Запитуємо (узагальнюємо) в парах;
- «Тонкі» і «товсті» запитання;
- Подвійний щоденник;
- Читання з маркуванням;
- Опорні слова;
- Т-таблиця;
- Картографування тексту;
- Концептуальна таблиця;
- Спитайте у автора;
- Робота в парах та малих групах з дидактичними завданнями;
- Ажурна пилка (мозаїка);
- Навчаючись вчусь;
- Дискусія.

3. Рефлексія:

- цілісне осмислення, узагальнення отриманої інформації. Закріплення нових знань і активна перебудова уявлень у відповідності з новою інформацією;

- вироблення відповідного ставлення до матеріалу, що вивчається, виявлення ще незнаного – тем і проблем для подальшої роботи. Активне переформулювання отриманої інформації сприяє формуванню особистого ставлення до нових знань;

- аналіз всього процесу вивчення матеріалу; обмін думками дає можливість розширити мовний простір і ознайомитись з іншими точками зору.

На третьому етапі використовують:

- Сенкан;
- Кластер;
- Займи позицію;
- Бортовий журнал;
- Таблиця «Знаємо –Хочемо дізнатися – Дізнались»;
- Концептуальна таблиця;
- ПМЦ («Плюс – Мінус – Цікаво»);
- Шкала думок;
- ПРЕС;
- Діаграма Венна;
- Риб'яча кістка (фіш-бон).

В даному переліку названі лише деякі методи формування критичного мислення. Вибір методів залежить від кожного індивідуального випадку.

Заняття з формування критичного мислення має відповідати етапам критичного мислення (має відбуватися у три етапи) і його приблизна структура виглядає наступним чином :

1. Фаза актуалізації – це фаза, під час якої необхідно спрямовувати дітей на те, щоб вони думали над темою, яку починають вивчати, і ставили запитання.

2. Фаза побудови знань – це фаза, коли необхідно підвести дітей до формулювання запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання і намагання відповісти на них.

3. Фаза консолідації – фаза під час якої необхідно спонукати дітей відтворити те, про що вони дізналися, визначити власне відношення до нових знань.

Критичне мислення може бути розвинене в рамках будь-якого предмета, якщо педагог буде це практикувати. Коли вчитель вирішує для себе, що у своїй роботі буде використовувати методи формування і розвитку критичного мислення, він повинен усвідомлювати, що навчити учнів мислити критично з першого уроку фактично неможливо. Критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної кропіткої роботи вчителя й учня, з уроку в урок, з року в рік. Не можна виділити чіткий алгоритм дій учителя з формування критичного мислення в учнів. Але можна виділити певні умови, створення яких здатне спонукати і стимулювати учнів до критичного мислення

3.2. Програма розвитку критичного мислення молодшого школяра

В рамках експериментального дослідження нами було розроблено і впроваджено програму розвитку критичного мислення молодшого школяра. Програма розрахована на 8 тижнів тривалістю 40 хвилин. Заняття проводилося один раз на тиждень на базі Пірнівської гімназії Пірнівської сільської ради Вишгородського району Київської області, для учнів 4 класу.

Опис програми:

Заняття 1. Що таке критичне мислення?

Тема: Основні поняття критичного мислення

Мета:

- Ознайомлення учнів із основними термінами критичного мислення.
- Розвиток навичок аналізу та обговорення.

Комплекс вправ:

1. Мозковий Штурм: "Що означає критичне мислення для Вас?"
 - Учні записують свої власні визначення критичного мислення на дошці.
2. Дискусія: "Чому критичне мислення важливе в навчанні та житті?"
 - Відкрите обговорення з особистим досвідом та прикладами з життя учнів.
3. «Тонкі» і «Товсті» запитання: групова робота
 - Формування груп для аналізу "тонких" і "товстих" питань про критичне мислення.
4. Сенкан: творчий підхід до визначення поняття критичне мислення.
 - Спільне створення сенкану (короткого вірша) щодо критичного мислення.
5. ПМЦ («Плюс – Мінус – Цікаво»): оцінка важливості.
 - Учні аналізують плюси, мінуси та цікаві аспекти критичного мислення.

Заняття 2. Активізація критичного мислення через творчі методи.

Тема: Розширення критичного мислення через творчі прийоми

Мета:

- Розвивати критичне мислення через творчі та асоціативні методи.
- Комплекс вправ:
1. Асоціативний куш: "Критичне Мислення"
 - Учні утворюють асоціативний куш, записуючи слова та ідеї, пов'язані з критичним мисленням.
 2. Робота в парах: "Дебати про важливість критичного мислення"
 - Учні обговорюють та аргументують свої думки в парах щодо важливості критичного мислення.
 3. Ажурна пилка: "Вирізування найголовнішого"
 - Учні записують основні ідеї з критичного мислення на папері, обрізаючи зайве та залишаючи лише найважливіше.
 4. Концептуальна таблиця: "Систематизація знань"

- Учні створюють концептуальну таблицю, розташовуючи ключові аспекти критичного мислення у визначені категорії.

5. Риб'яча кістка: "Неочікувані зв'язки"

- Визначте неочікувані зв'язки між різними аспектами критичного мислення, використовуючи риб'ячу кістку.

Заняття 3. Аналіз аргументації та висловлювань.

Тема: Розгляд аргументів та логіка висловлювань

Мета:

- Розвивати критичне мислення шляхом аналізу аргументів та логіки висловлювань.

Комплекс вправ:

1. Проблемне питання: "Що робить аргумент ефективним?"

- Учні аналізують короткий аргумент та визначають його сильні та слабкі сторони.

2. Робота в парах: "Створення Аргументу"

- Учні працюють в парах, щоб сформулювати аргумент на обрану тему та висловити його перед класом.

3. Вправа «Тонкі» та «Товсті» Запитання для аналізу висловлювань

- Створення переліку "тонких" та "товстих" питань для ретельного аналізу текстів та висловлювань.

4. Дискусія: "Обговорення переконливості аргументів"

- Учні об'єднуються в групи для дискусії та обговорення переконливості певного аргументу.

5. Логічна Гра "Що йде після чого?"

- Учні визначають послідовність логічних кроків у невеличкій історії.

Заняття 4. Розвиток критичного мислення через аналіз тексту.

Тема: Критичний аналіз текстів та інтерпретація інформації

Мета:

- Розвивати навички критичного мислення через аналіз текстів та їх інтерпретацію.

Комплекс вправ:

1. Таблиця «Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізнались»
 - Учні ведуть таблицю, фіксуючи свої знання перед читанням, питання, які вони хочуть задати, та те, що вони дізнались після читання.
2. Читання з маркуванням: "Визначення ключових моментів"
 - Учні читають текст та маркують або підкреслюють ключові моменти та ідеї.
3. Картографування тексту: "Створення графічної відображення тексту"
 - Учні використовують картографування тексту для створення графічного зображення ключових аспектів тексту
4. Створення своєї версії історії: "Творчий аналіз тексту"
 - Учні переписують короткий уривок тексту власними словами, додаючи свій особистий коментар та інтерпретацію.

Заняття 5. Розвиток аналітичних навичок.

Тема: Розвиток критичного мислення шляхом аналізу ситуації, або події.

Мета:

- Розвивати критичне мислення через аналіз реальних ситуацій та подій.

Комплекс вправ:

1. Кейс-стаді: "Аналіз ситуації"
 - Учні отримують кейс-стаді про конкретну ситуацію та обговорюють можливі варіанти подій та їх наслідки.
2. Рольова гра: "Моделювання прийняття рішень"
 - Учні відіграють ролі різних сторін у сценарії та презентують свої рішення, обґрунтовуючи їх.
3. Аналіз відомих випадків: "Навчання на помилках інших"
 - Учні досліджують відомі випадки, де були зроблені помилки, та аналізують причини та можливі наслідки.

4. Критичний огляд засобів масової інформації: "Інформаційна грамотність"

- Учні вивчають різні джерела інформації, аналізуючи їхню об'єктивність та достовірність.

Заняття 6. Аналіз мультфільму.

Тема: Розуміння та визначення підтексту у мультфільмі.

Мета:

- Розвивати навички критичного мислення при аналізі мультфільмів.
- Вчити учнів визначати і розуміти вкладені підтексти в мультфільм.

Комплекс вправ:

1. Шкала Думок: "Оцінка важливості інформації"

- Учні використовують шкалу для оцінки важливості різних частин мультфільму на основі їх значущості.

2. ПРЕС (Плюс-Мінус-Цікаво): "Оцінка Аспектів Мультфільму"

- Учні аналізують мультфільм, визначаючи позитивні аспекти (ПЛЮС), негативні аспекти (МІНУС) та цікаві факти (ЦІКАВО).

3. Кластер: "Асоціації та зв'язки"

- Учні створюють кластер ключових слів та ідей, пов'язаних з темою мультфільму.

4. Робота в парах: "Взаємодія та обговорення"

- Учні працюють в парах для обговорення ключових аспектів мультфільму та вирішення завдань.

5. Риб'яча кістка: "Формування висновків"

- Учні визначають головну ідею мультфільму та формулюють висновки, використовуючи риб'ячу кістку

Заняття 7. Практичне застосування навичок критичного мислення для розв'язання проблемного питання.

Тема: Пошук рішення проблемного питання.

Мета:

- Розвивати критичне мислення через пошук варіантів розв'язання проблемного питання.

Комплекс вправ:

1. Кластер: "Визначення асоціацій та зв'язків"

- Учні створюють кластер ключових слів, які асоціюються з проблемою, щоб легше визначити потенційні рішення.

2. Кейс-стаді: "Вивчення реальних ситуацій"

- Учні вивчають конкретний кейс і аналізують його, шукаючи можливі варіанти вирішення проблеми.

3. Ажурна пилка: "Розкриття основних та додаткових елементів"

- Учні використовують ажурну пилку для виділення основних та додаткових аспектів проблеми або завдання.

4. Мозковий штурм: "Збільшення кількості ідей"

- Учні генерують якнайбільше можливих ідей для вирішення проблеми, не обмежуючись стандартними підходами і дають чітку аргументацію на користь своєї ідеї.

5. Риб'яча кістка: "Формування висновків"

- Учні визначають головну ідею та формулюють висновки, використовуючи риб'ячу кістку.

Заняття 8. Підбиття підсумків та рефлексія.

Тема: Використання набутих навичок в подальшому житті.

Мета:

- Підбиття підсумків роботи з програмою розвитку критичного мислення.
- Визначення досягнень та зручностей, з якими стикнулися учні.
- Розгляд напрямків для подальшого розвитку навичок критичного мислення

Комплекс вправ:

1. Огляд пройдених занять: «Що ми вивчили і чого навчилися?»

- Учні розглядають ключові моменти та завдання, які вони виконали протягом програми.

2. Рефлексивний журнал: "Особисті враження та висновки"

- Учні висловлюють свої враження від участі у програмі та визначають власний рівень розвитку критичного мислення.

3. Колективна дискусія: "Найцікавіші моменти та виклики"

- Групове обговорення найцікавіших моментів та найбільших викликів, з якими учні стикнулися під час навчання.

4. Планування подальшого розвитку: «Кроки на шляху до вдосконалення»

- Учні визначають основні напрямки для подальшого розвитку своїх навичок критичного мислення та створюють план дій.

Критичне мислення є надзвичайно важливою навичкою для молодших школярів, оскільки воно допомагає розвивати аналітичні та логічні здібності, формувати вміння розуміти та оцінювати інформацію, а також приймати обґрунтовані рішення.

Ось деякі стратегії, які ми надали батькам учнів для допомоги розвиватку критичне мислення молодших школярів за межами навчального процесу:

1. Стимулювання питального характеру дітей. Навчіть дітей ставити питання та пояснювати свої думки. Це допоможе їм розвивати критичне мислення, оскільки вони будуть змушені досліджувати питання та добувати інформацію, щоб зрозуміти його краще.

2. Навчання дітей розрізняти факти від думок. Поясніть дітям, що факти – це тверді дані, а думки - це особисті відчуття та переконання. Навчіть дітей аналізувати інформацію, щоб розрізняти між фактами та думками.

3. Підтримка думки дітей. Навчіть дітей, що їхні думки важливі. Дайте їм можливість висловлювати свої думки та пояснювати, чому вони думають так, як думають. Це допоможе дітям розвивати впевненість у своїх думках та переконаннях.

4. Навчання дітей дивергентному мисленню. Дивергентне мислення - це здатність думати про багато різних способів вирішення проблеми.

5. Навчіть дітей придумувати багато різних способів вирішення проблем та пояснювати, чому ці способи можуть працювати.

6. Використання різноманітних завдань та ігор для розвитку критичного мислення. Наприклад, можна запропонувати дітям розв'язати логічні завдання, складні головоломки або придумувати аргументи в підтримку своїх думок. Також можна грати у ігри, які сприяють розвитку критичного мислення, наприклад, гру "Розгадай загадку" або "Що не так з цією картинкою?".

7. Заохочення дітей вільно висловлювати свої думки та слухати інші. Пошук інформації та аналіз її залежать від здатності дитини вільно висловлювати свої думки та бути відкритим до інших думок.

8. Навчання дітей робити висновки та приймати обґрунтовані рішення. Навчіть дітей робити висновки на основі аналізу фактів та думок. Навчіть їх, як приймати обґрунтовані рішення та оцінювати наслідки своїх виборів.

9. Пошук інформації та дослідження. Дайте дітям можливість досліджувати та шукати інформацію самостійно. Навчіть дітей, як шукати інформацію в Інтернеті, бібліотеці або інших джерелах. Навчіть їх, як оцінювати надійність джерел та вибирати найкращу інформацію.

10. Використовуйте реальні ситуації. Навчіть дітей аналізувати реальні ситуації та приймати рішення. Наприклад, ви можете попросити дитину описати, що відбувається на дорозі, коли вона знаходиться в автомобілі з дорослими, або запропонувати їй обрати між двома продуктами в магазині з точки зору ціни, якості та харчової цінності.

11. Навчання дітей зважувати докази та знаходити докази до своїх тверджень. Показуйте дітям, як знаходити докази до своїх тверджень та

оцінювати їх достовірність. Це допоможе їм стати критичними споживачами інформації та розвивати аналітичні навички.

12. Заохочення дітей досліджувати світ навколо себе. Підтримуйте дітей у вивченні нових речей та здійсненні своїх власних досліджень. Це допоможе їм розвивати критичне мислення та аналітичні навички, а також зацікавленість у світі навколо себе.

Ці стратегії можуть допомогти дітям молодшого шкільного віку розвивати критичне мислення та аналітичні навички, які їм знадобляться в житті та на шляху навчання. Важливо пам'ятати, що розвиток критичного мислення потребує часу та практики, тому важливо постійно підтримувати та мотивувати дітей в цьому процесі.

3.3. Оцінка ефективності програми розвитку критичного мислення молодшого школяра

Констатувальний етап експериментального дослідження показав, що у досліджуваних переважає високий і середній рівень розвитку критичного мислення. Внаслідок цього формувальний етап нашого дослідження був спрямований на впровадження розробленої програми розвитку за допомогою технологій і стратегій розвитку критичного мислення, як факультативний курс у 4 класі. Для актуалізації теми розвитку критичного мислення, була проведена супервізія з вчителями початкових класів, за темою: «Інтеграція технологій розвитку критичного мислення в урок». Для створення системи розвитку критичного мислення була проведена бесіда з батьками дітей експериментальної групи, та ознайомлено їх з можливими стратегіями розвитку критичного мислення. Контролюючий етап експериментального дослідження був спрямований на уточнення і конкретизацію основних положень дослідження, узагальнення та оформлення результатів психологічного експерименту.

Основні завдання контролюючого етапу:

- встановлення ефективності проведеної роботи з розвитку критичного мислення в молодших школярів;
- формулювання висновків експериментального дослідження.

Для встановлення ефективності розробленої нами програми розвитку критичного мислення молодших школярів була проведена повторна діагностика рівнів критичного мислення учнів експериментальної групи, після здійснення формувального впливу. Визначення рівня сформованості

показників критичного мислення на вторинній діагностиці здійснювалося на основі того ж діагностичного інструментарію, що і на констатувальному етапі.

У Таблиці 3.1 представлені результати первинної і вторинної діагностики в експериментальній групі по кожній з використаних методик.

Таблиця 3.1

Результати первинної і вторинної діагностики в експериментальній групі.

№ з/п	Назва методики дослідження	Рівень	Первинна діагностика		Вторинна діагностика	
			Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках	Кількість учнів	Кількість учнів у відсотках
1	Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення»	Високий	11	34,4%	12	37,5%
		Середній	18	56,3%	19	59,4%
		Низький	3	9,3 %	1	3,1%
2	Методика «Нісенітниця»	Високий	16	50,1 %	22	68,8%
		Середній	15	46,8%	9	28,1%
		Низький	1	3,1%	1	3,1%
3	Методика «Швидкість протікання мислення»	Високий	7	21,8%	9	28,1%
		Середній	23	71,8%	22	68,8%
		Низький	2	6,4%	1	3,1%
4	Прогресивні матриці Равена	Високий	8	25,0 %	10	31,2 %
		Середній	19	59,4 %	19	59,4 %
		Низький	5	15,6 %	3	9,4 %
5	Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення».	Високий	12	37,6 %	11	34,2%
		Середній	14	43,7 %	19	59,4 %
		Низький	6	18,7 %	2	6,4 %

За результатами констатувального етапу нами було встановлено, що у досліджуваної вибірки був виявлений високий рівень критичного мислення у 37,6 % дітей, середній – 44,4 %, низький – 10,6%. Після формувального етапу, при повторному дослідженні, загальний рівень розвитку критичного мислення має такий стан: 39,9 % дітей мають високий рівень, 55,0 % - середній рівень, 5,1% - низький рівень розвитку критичного мислення.

Для наочності отриманих даних продемонструємо їх за допомогою гістаграми Рис. 3.1.

Рис. 3.1. Порівняння результатів діагностики констатувального та контролюючого етапу дослідження

Проаналізувавши отримані дані, можна стверджувати що відбулися якісні зміни рівня розвитку критичного мислення молодшого школяра. Метою нашої розвивальної програми було знизити показники низького рівня розвитку критичного мислення і продовжити ріст середнього та високого показника. Як бачимо з результатів контролюючого етапу дослідження, цієї мети нам вдалося досягнути, а це в свою чергу доводить ефективність розробленої програми. Якщо говорити про динаміку цих якісних змін, то слід враховувати,

що критичне мислення це складне і багаторівневе явище, розвиток якого потребує часу і системної роботи.

Висновки до розділу 3

В педагогічній і психологічній літературі є велика кількість методів і прийомів, які спонукають дітей до розвитку критичного мислення. Ці технології відповідають етапам формування критичного мислення і мають спрямованість на розвиток тих чи інших складових цього процесу.

Всю різноманітність технологій розвитку критичного мислення, які представлені в науковій літературі, можна групувати за їх акцентом на аспектах критичного мислення. Тобто певна технологія використовується для розвитку певної навички.

На основі отриманих даних з констатувального етапу дослідження та теоретичного аналізу технологій критичного мислення молодшого школяра, нами була розроблена програма розвитку критичного мислення з застосуванням технологій які спрямовані на розвиток навичок, які в результаті перевірки, були виявлені як недостатньо чи слабко розвинені.

Враховуючи той факт, що така навичка, як критичне мислення потребує постійної роботи з її розвитку, як під час освітнього процесу, так і поза ним, нами були надані рекомендації батькам та педагогам, що до практичного застосування технологій і стратегій розвитку критичного мислення.

На контролюючому етапі дослідження було проведено вторинну діагностику рівня розвитку критичного мислення молодшого школяра, задля перевірки ефективності запропонованої нами програми розвитку. Результати цього дослідження показали що в експериментальній групі загальний рівень розвитку критичного мислення якісно змінився. Згідно цих результатів можна стверджувати, що розроблена нами програма мала позитивний вплив на розвиток критичного мислення молодшого школяра.

ВИСНОВКИ

Наша кваліфікаційна робота, на здобуття освітнього ступеня магістр, присвячена психологічним особливостям критичного мислення молодшого школяра. Для всебічного розкриття цієї теми нами було заплановано і проведено експериментальне дослідження, яке передбачало виконання ряду завдань.

1. Здійснивши аналіз наукової літератури ми прийшли до висновку, що темою «критичного мислення» переймаються філософи, психологи, педагоги. Різні автори наповнюють визначення «критичне мислення» власним розумінням, яке залежить від того, з позиції якої науки розглядається ця тема.

Незважаючи на всю різноманітність визначень критичного мислення можна виокремити в них близький сенс. Критичне мислення означає мислення, яке ґрунтується на оцінці та рефлексії. Це мислення, що розвивається шляхом накладення нової інформації на життєвий особистий досвід. Це відкрите мислення, що не приймає догматизму.

Сучасна психологія трактує критичне мислення як таке, що сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати ідеї та події і критично їх оцінювати. Критичне мислення виступає як нестандартне, що ґрунтується на можливості бачити і оцінювати альтернативи, пріоритети, визначати достовірність і доцільність фактів, явищ, подій. Це практичне мислення, яке за допомогою теоретичних знань дає можливість ухвалити необхідні рішення, Критичне мислення є способом корекції і ліквідації помилок в процесі власного мислення особи, яка перебуває в безперервному пошуку. Його складають вміння і навички аналізувати, синтезувати, порівнювати, поєднувати і співставляти факти, робити обґрунтовані висновки, оцінювати.

2. Здійснивши теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей розвитку критичного мислення молодшого школяра, ми визначили базові аспекти цього процесу. Відзначено, що розвиток критичного

мислення у цьому віці пов'язаний з формуванням вмінь аналізу, синтезу та обґрунтованого висловлення власних думок. Аналіз наукової літератури, з даної теми, свідчить що протягом тривалого періоду критичне мислення вважали доступним лише для старшого шкільного віку, так як цей вид мислення характеризується високим ступенем складності творчого процесу обробки інформації, аналізу і синтезу. Але сучасні дослідження процесу мислення молодшого школяра стверджують що цей вік є найбільш сприятливим для розвитку критичного мислення. Критичне мислення зароджується ще в дошкільному віці, але умов для повноцінного розвитку цього мислення мало, оскільки пізнавальні процеси ще не досягли необхідного рівня розвитку. Однак, молодший шкільний вік, ознаменує достатній розвиток всіх пізнавальних процесів для початку формування критичного мислення.

3. Досліджено питання критичного мислення в сучасній системі освіти «Нової української школи. Варто зазначити що компетенція критичного мислення є наскрізною лінією цієї концепції. Тобто освітньою програмою передбачено, що навички критичного мислення є обов'язковими для засвоєння учнів, адже головною метою навчання в НУШ є формування всебічно розвиненої особистості.

В ході дослідження розглянуто основні принципи реалізації критичного мислення в освітньому процесі та обґрунтовано важливість впровадження технологій розвитку критичного мислення для його формування і розвитку. Розкрито теоретичні засади та методичні підходи до впровадження критичного мислення у навчальний процес.

4. Було проведено емпіричне дослідження яке складалося з 3 етапів. На першому констатуючому етапі була поведена діагностика вихідного рівня критичного мислення молодшого школяра, за допомогою комплексу методик. За результатами дослідження з'ясовано, що більшість учнів мали високий, та середній рівень критичного мислення. На нашу думку такий результат є наслідком впровадження концепції «НУШ». На основі проведеного констатуючого етапу дослідження та врахування психологічних особливостей

молодших школярів розроблено та впроваджено програму розвитку критичного мислення для формувального етапу. Метою даної програми було знизити показники низького рівня критичного мислення та продовжити його розвиток. Програма передбачала 10 занять тривалістю 40 хвилин, та включала в себе відібраний комплекс вправ із застосуванням відомих технологій розвитку критичного мислення.

5. На контролюючому етапі дослідження було проведено вторинну діагностику рівня розвитку критичного мислення молодшого школяра, задля перевірки ефективності запропонованої нами програми розвитку. Результати цього дослідження показали що в групі молодших школярів, які відвідували заняття за програмою, загальний рівень розвитку критичного мислення якісно змінився. А саме високий рівень розвитку критичного мислення виріс на 2,3 %, середній виріс на 10,6 %, а низький знизився на 5,5 %. Згідно цих результатів можна стверджувати, що розроблена нами програма мала позитивний вплив на розвиток критичного мислення молодшого школяра.

Загалом, отримані результати вказують на доцільність та ефективність використання технологій розвитку критичного з урахуванням психологічних особливостей мислення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байрамов А. С. Динаміка розвитку самостійності та критичності мислення у дітей молодшого шкільного віку: дис. ... доктора соціол. наук: Баку, 1968. 560 с
2. Батрун І. В. Технологія розвитку критичного мислення і сучасний освітній процес. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 1. С. 9 – 16.
3. Боряк О. В. Засоби розвитку критичного мислення учнів. *Всеукраїнська науково-методична інтернет-конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу – ІТМ*плюс – 2020*. Форум молодих дослідників. м. Суми, 12.11.2020 р. С. 50 – 53.
4. Вукіна Н. В. Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати: навч. - метод. посіб. Харків : Книгоспілка, 2017. 190 с.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Эксмо, 2005. 136 с.
6. Вчимося вчитися та критично мислити. Нестандартні завдання за темами тижнів до курсу «Я досліджую світ». 1 клас. / за ред. Н. В. Маценко, Н. В. Свір. Харків. 2018. 133 с.
7. Галаган С. Л. Формування та розвиток критичного мислення молодших школярів // *Педагогічна майстерня*. 2017. № 5. С. 23–27
8. Громова Н. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. №10. С. 76 – 82
9. Державний стандарт початкової освіти. [Про затвердження Державного стандарту початкової освіти | Кабінет Міністрів України \(kmu.gov.ua\)](#)
10. Джемс У. Мышление. Хрестоматия по психологии: психология мышления. Москва: АСТ, 2018. 97 с.

11. Жиенбаева, Н. Б. Психологические особенности развития личности в младшем школьном возрасте. *Молодой ученый*. 2018. № 11 (197). С. 116 – 119
12. Інноваційні технології навчання у розвитку творчих здібностей учнів у на уроках української мови та літератури (стр. 3 із 3). Вилучено із: [Інноваційні технології навчання у розвитку творчих здібностей учнів на уроках української мови та літератури \(стр. 3 із 3\) \(smekni.com\)](#)
13. Козаченко Н. Критичне мислення: граничні під-ходи та оптимальні шляхи. Актуальні проблеми духов-ності : зб. наук. праць / ред. : Я.В. Шрамко. Вип. 18. Кри-вий Ріг, 2017. С. 161–174. [URL: https://doi.org/10.31812/apd.v18i1.24](https://doi.org/10.31812/apd.v18i1.24).
14. Кроуфорд А. , Саул. В.. Технології розвитку критичного мислення. Київ: Пляда, 2016. 220 с.
15. Козира В. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навч.-метод. посібник для вчителів. Тернопіль, 2017. 60 с.
16. Комплексна методика дослідження психофізичного розвитку дітей 5-7 років / Авт.-упор. К. О. Піменова, О. П. Таран, Т. П. Цюман. – Київ: 2009. 87 с.
17. Концепція Нової української школи. [URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf](https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf)
18. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с
19. Конверський А. Критичне мислення. Підручник для студентів навчальних закладів вищої освіти усіх спеціальностей. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 340 с.
20. Кондратенко. Л. Розумові здібності дитини: (Диферен.-діагност, дові психолога школи І ступеня). — Київ: Главник, 2004. 112 с., (Психол. інструментарій)

21. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: метод. посіб. Київ : Либідь, 2006. 416 с.
22. Кругляк М. І. Критичне мислення. Матеріали III частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення» [в блозі <https://criticalthinkerua.wordpress.com>] / М. І. Кругляк – Київ, 2021. 193 с.
23. Ліоненко М. (2022). Методичні особливості формування культури критичного мислення молодших школярів . *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка, 1(2), 28–34. URL : <https://doi.org/10.25128/2415-3605.21.2.4>
24. Максименко С. Д., Меєрович М. Й., Шрагіна Л. І. Система мислення: формування і розвиток. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 251 с.
25. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. (2008) Загальна психологія: Навчальний посібник. (3-є вид.). Київ: Центр учбової літератури. 2008. 139 с.
26. Мілян Р. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» ТА «ЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ». *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. № 54. С. 121–125. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2019-54-121-125>
27. Мисечко О. Є. Психолого-педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів при вивченні іноземної мови. Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наукових праць. 2003. II (5). Р. 237–242. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23956/> (дата звернення: 09.01.2023).
28. Науково-методичні засади критичного мислення. 2019 URL: <https://vseosvita.ua/library/naukovo-metodicni-zasadi-kriticnogo-mislenna-141753.html>
29. Немов Р. С. Психологія: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – Москва: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – Кн. 3:

Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 97 с

30. Ницета В. А. Критичне творче мислення у контексті життєтворчої спрямованості вивчення української мови та літератури / *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. – Бердянськ, 2008. № 9. С. 88 – 92

31. О'Конор Дж., Макдермотт І. Система мислення. Пошук неординарних творчих рішень. Київ: Наш формат, 2018. 240 с.

32. Пометун О., Гупан Н. "Порівняльний аналіз підходів до формування компетентності вчителя в умовах інноваційного навчання". *Український педагогічний журнал*. – 2019. № 3. С. 50 – 58.

33. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89 – 98.

34. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи: нав. метод. посіб./ О. І. Пометун. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.

35. Пометун О. І., Сущенко І. М.. Основи критичного мислення: метод. посіб. для вчителів. Дніпро. 2016. 156 с.

36. Пометун О. І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. Київ, 2017. 96 с.

37. Пометун О. І. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50 – 58.

38. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи : метод. посіб. / автор-уклад. Н. Б.Ларіонова. Харків: «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.

39. Рубинштейн С. Л. О природе мышления и его составе. Психология мышления: хрестоматия. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: АСТ: Астрель, 2018. 254 с.

40. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1973. 424 с.
41. Савчин, М. В. Новоутворення молодшого шкільного віку. Київ: Освіта. 2003. 143 с.
42. Саєнко Ю. О. Впровадження технології розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2018. Вип. 60, т. 2. С. 106–109.
43. Сугрובה Ю. Ю. Формування критичного мислення – інноваційна педагогічна технологія / URL: www.ifnmu.edu.ua/images/stories/docs/statti.../2.doc
44. Степаненко О. К., Валентьєва Т. І., Семчук Б. І. Розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів. *"Перспективи і інновації"*. 2022. № 4(19). С. 297 – 309.
45. Тамбовська К. Розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів початкової школи // *Директор школи*. 2019. № 8. С. 100–105.
46. Теплов Б. М. Критическое мышление. - Москва: Просвещение, 1986. 356 с.
47. Терлецька Л. Критичне мислення як засіб розвитку вмінь учнів аналізувати і застосовувати інформацію / Л. Терлецька // Матеріали міжн. наук.-практ. конфер. «Розвиток навичок критичного мислення учнів у контексті розробки стандартів освіти України». – Київ, 2001. С. 64-67
48. Тернов С. О. Критичне мислення: стратегії та процедури / URL : Terno-ST-streategies.pdf (znu.edu.ua)
49. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012 № 708. С. 27 – 39

50. Терно С.О. Розвиток критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. 2017. №4. С. 5 – 13
51. Токарева Н. М. Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ, 2017. 548 с.
52. Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240 – 257.
53. Тягло О. В. Критичне мислення: навч. посібник. Харків: Основа, 2008. — 187 с
54. Фалько Н. М. Психологічні засади мислення молодших школярів URL: surgukraine.com.ua
55. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.
56. Цьомова Н. С. Діалог педагога і учня як необхідна умова для розвитку критичного мислення. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, 28 вересня 2019 року). Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 51. С. 197 – 200.
57. Цьомова Н. С. Компоненти розвитку критичного мислення. Діджеталізація в Україні: інновація в освіті, науці, бізнесі: *матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Бердянськ, 16-18 вересня 2019). Бердянськ, 2019. С. 50 – 53.
58. Чайковська Я. Критичне мислення як інструмент протидії кібератакам. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/21225>
59. Шакирова Д. М. Учитель и ученик как субъекты конфликтного межличностного взаимодействия. *Общество: социология, психология, педагогика*. 2017. № 5. С. 29–31.
60. Шквир О. В. Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 27 – 32.

61. Шквир О., Ксьондзик Л. Технологія розвитку критичного мислення молодших школярів: авторський проєкт. *Молодь і ринок*. 2022. № 3–4 (201–202). С. 39–43.
62. Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку). Нова українська школа. Веб-ресурс НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>
63. Ярош Г. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології розвитку критичного мислення. Х.: Основа, 2015. 240 с
64. Cluster, Jennifer. (2011). *Critical Thinking Skills: Developing Effective Analysis and Argument* (2nd edition). New York: Palgrave Macmillan.
65. Erikson E. (1950). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company.
66. Eysenck, H. J. (1985). *Intelligence: A New Look*. Transaction Publisher.
67. Halpern D.F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. 6th ed. New York: Routledge, 2022. 428p
68. Hatcher D. Critical thinking instruction: a realistic evaluation: the dream vs. reality. *INQUIRY: Critical Thinking Across the Disciplines*, 2015.
69. King, A. (2019). Teaching critical thinking in primary schools: A review of literature. *Education Sciences*, 9(1), 56
70. Lipman M. *Critical thinking: What can it be?* / Matthew Lipman. – Institute of Critical Thinking. Resource Publication, 1988. – Series 1. – № 1. – 12 p.
71. van Keer, H., & Verhaeghe, J. P. (2019). Fostering the development of critical thinking skills in primary education: A review of the literature. *Educational Research Review*, 28, 100287.

Перелік джерел.

Всього джерел – 71

Джерел за останні 5 років – 39 (2; 3; 4; 6; 7; 9; 10; 11; 13; 15; 17; 19; 22; 23; 24; 26; 27; 30; 31; 32; 33; 35; 36; 37; 38; 41; 43; 44; 49; 50; 51; 55; 56; 57 58; 59; 61; 66; 68; 70.)

Джерел українських авторів – 52 (2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 40; 41; 42; 43; 44; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63.)

Джерел зарубіжних зарубіжних авторів – 19 (1; 5; 10; 11; 14; 28; 30; 38; 39; 45; 54; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70)

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Дослідження словесно-логічного мислення молодших школярів» (Е.Ф. Замбацявічене)

Ціль : Виявлення рівня розвитку словесно - логічного мислення
Оцінюваний УУД: логічні універсальні навчальні дії.

Форма проведення : письмове опитування.

Завдання 1-го субтесту спрямовано виявлення обізнаності.

«Закінчи пропозицію. Яке слово із п'яти підходить до наведеної частини фрази?»

1. Чоботи завжди мають... (шнурок, пряжка, підошва, ремінці, гудзики).

Якщо відповідь правильна, запитує: «Чому не шнурок?» Після правильного пояснення рішення оцінюється в 1 бал, при неправильному поясненні – 0,5 бала. Якщо відповідь помилкова, дитині пропонується подумати та дати правильну відповідь. За правильну відповідь після другої спроби ставиться 0,5 бала. При вирішенні наступних спроб одного субтесту уточнюючі питання не задаються.

2. У теплих краях живе... (ведмідь, олень, вовк, верблюд, пінгвін)

3. У році... (24 місяці, 3 міс., 12 міс., 4 міс., 7 міс.)

4. Місяць зими ... (вересень, жовтень, лютий, листопад, березень)

5. У нашій країні не живе... (соловей, лелека, синиця, страус, шпак)

6. Батько старший за свого сина... (рідко, завжди, часто, ніколи, іноді)

7. Час доби... (рік, місяць, тиждень, день, понеділок)

8. У дерева завжди є... (листя, квіти, плоди, корінь, тінь)

9. Пора року... (серпень, осінь, субота, ранок, канікули)

10. Пасажирський транспорт... (комбайн, самоскид, автобус, екскаватор, тепловоз)

2-й субтест. Класифікація, здатність до узагальнення

«Одне слово із п'яти зайве, його слід виключити. Яке слово треба виключити? При правильному поясненні ставиться 1 бал, при помилковому –

0,5 бала. Якщо відповідь помилкова, пропонують дитині подумати та відповісти ще раз. За правильну відповідь після другої спроби ставиться 0,5 бала. При пред'явленні 7-ї, 8-ї, 9-ї, 10-ї проб уточнювальні питання не задаються.

1. Тюльпан, лілія, квасоля, ромашка, фіалка (95% першокласників з нормальним розвитком дають правильну відповідь).

2. Річка, озеро, море, міст, ставок
 3. Лялька, стрибок, пісок, м'яч, дзига
 4. Стіл, килим, крісло, ліжко, табурет
 5. Тополя, береза, ліщина, осика, осика
 6. Курка, півень, орел, гусак, індик
 7. Коло, трикутник, чотирикутник, указка, квадрат
 8. Саша, Вітя, Стасик, Петров, Коля
 9. Число, розподіл, додавання, віднімання, множення
 10. Веселий, швидкий, сумний, смачний, обережний
- 3-й субтест. Висновок за аналогією

«Підбери з п'яти слів, написаних під рисою, одне слово, яке б підходило до слова «гвоздика» так само, як слово «овоч» - до слова «огірок». За правильну відповідь 1 бал, за відповідь після другої спроби – 0,5 бала. Уточнюючі питання не ставлять.

1. Огірок - Овощ Гвоздика - ? (Бур'янка, роса, садок, квітка, земля)
2. Город - Морква Сад - ? (огорож, гриби, яблуна, колодязь, лава)
3. Вчитель - Учень Лікар - ? (Окуляри, лікарня, палата, хворий, ліки)
4. Квітка - Ваза Птах - ? (дзьоб, чайка, гніздо, пір'я, хвіст)
5. Рукавичка - Рука Чобіт-? (панчохи, підошва, шкіра, нога, щітка)
6. Темний - Світлий Мокрий - ? (Сонячний, слизький, сухий, теплий, холодний)
7. Годинник - Час Градусник - ? (Скло, хворий, ліжко, температура, лікар)
8. Машина - Мотор Човен-? (Річка, маяк, вітрило, хвиля, берег)

9. Стіл - Скатертина Пол - ? (Меблі, килим, пил, дошки, цвяхи)

10. Стілець - Дерев'яний Голка - ? (гостра, тонка, блискуча, коротка, сталева)

4-й субтест. Узагальнення

«Знайди відповідне для цих двох слів узагальнююче поняття. Як це можна назвати разом, одним словом? За неправильної відповіді пропонується подумати ще. Оцінки аналогічні до попередніх субтестів. Уточнюючих питань не ставлять.

1. Окунь, карась...
2. Мітла, лопата...
3. Літо зима...
4. Огірок, помідор...
5. Бузок, ліщина...
6. Шафа, диван...
7. Червень липень...
8. День ніч...
9. Слон, мураха...
10. Дерево, квітка ...

Обробка результатів

Максимальна кількість балів, які можна набрати за рішення всіх чотирьох субтестів, – 40.

Оцінка успішності:

Високий рівень успішності – 4-й рівень – дорівнює 32 балам і більше.

Нормальний – 3-й рівень – 31,5-26 балів.

Нижче за середній - 2-й рівень - 25,5-20,0 балів.

Низький – 1-й рівень – 19,5 і нижче.

Додаток Б**Методика «Нісенітниці» (Р. Немов)**

За допомогою цієї методики визначається вміння дитини міркувати логічно і граматично правильно висловлювати свою думку, тобто – усвідомленість. Автор методики Р. Немов. 64 Процедура проведення методики: спочатку дитині показують картинку, зображену нижче (рис. 2.1). У ній є кілька досить безглузких ситуацій з тваринами. Під час розгляду картинки дитина отримує інструкцію приблизно наступного змісту: «уважно подивися на цю картинку і розкажи, чи все тут знаходиться на своєму місці і правильно намальовано. Якщо що-небудь тобі здається не так, не на місці або неправильно намальовано, то вкажи на це і поясни, чому це не так. Далі ти маєш пояснити, як насправді має бути»

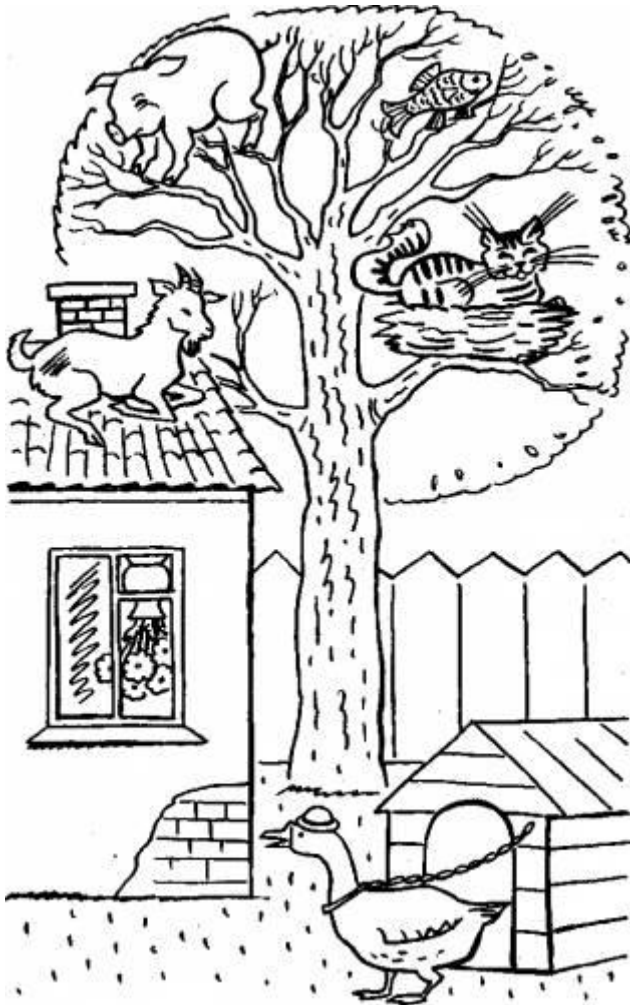

Рис. Д. 2. Приклад картинок до методики «Нісенітниці»

Примітка. Обидві частини інструкції виконуються послідовно. Спочатку дитина просто називає всі нісенітниці і показує їх на картинці, а потім пояснює, як насправді повинно бути.

Час експозиції картинки і виконання завдання обмежено трьома хвилинами. За цей час дитина повинна помітити якомога більше безглузвих ситуацій і пояснити, що не так, чому не так і як насправді має бути.

Оцінка результатів:

40 балів – така оцінка ставиться в тому випадку, якщо за відведений час (3 хв) дитина зауважив всі 7 наявних на зображенні нісенітниць, встигла задовільно пояснити, що не так, і, крім того, сказати, як насправді має бути. (високий рівень).

25-30 балів – дитина помітила і відзначила всі наявні нісенітниці, але від однієї до трьох з них не зуміла до кінця пояснити або сказати, як насправді має бути. (середній рівень)

15-24 балів – дитина помітила і відзначила всі наявні нісенітниці, але три-чотири з них не встигла до кінця пояснити, як насправді має бути. (низький рівень).

Додаток В

Методика «Швидкість протікання мислення»

Мета: встановити індивідуальні особливості швидкості протікання розумового процесу у молодших школярів.

Інструкція: дітям показують написану на плакаті або на дошці таблиця слів з пропущеними літерами, наприклад, така:

п-ро	д-р-во	к-з-л	ж-т-	к-з-а
з-р-а	н-м-т	м-р-з	-с-е-я	в-ра
к-р-	б-лон	п-ц-к	п-ле	с-жа
з-л-нь	б-до-а	г-ра	в-л-ця	ся-во
дз-і-ок	р-ка	х-л-д	п-е-а	п-ра
к-са	к-м-нь	к-у-а	ч-в-н	х-т-р

У наведених словах пропущені букви. Кожна рисочка відповідає одній букві. За три хвилини необхідно утворити якомога більше іменників однини.

Обробка та аналіз результатів:

25-30 слів - висока швидкість мислення;

20-24 слова - хороша швидкість мислення;

15-19 слів - середня швидкість мислення;

10-14 слів - нижче середньої;

до 10 слів - інертне мислення.

Додаток Г

Методика «Прогресивні матриці Равена» призначається для оцінювання наочно-образного мислення у молодшого школяра. Тут під наочно-образним мисленням розуміється таке, що з оперуванням різними образами і наочними уявленнями при вирішенні завдань.

Конкретні завдання, використовувані для перевірки рівня розвитку наочно-образного мислення, в даній методиці взяті з відомого тесту Равена. Вони являють собою спеціальним чином підібрану вибірку з 10 поступово ускладнюються матриць Равена (див. мал. 1 А, 1 Б, 1 В, 1 Г, 1 Д).

Дитині пропонується серія з десяти поступово деталізованих складніших завдань однакового типу: на пошук закономірностей у розташуванні деталей на матриці (представлена у верхній частині зазначених малюнків у вигляді великого чотирикутника) і підбір одного з восьми даних нижче малюнків як відсутньої вставки до цієї матриці, відповідної їй малюнку (дана частина матриці представлена внизу у вигляді прапорців з різними малюнками на них). Вивчивши структуру великої матриці, дитина повинна вказати ту з деталей (той з восьми наявних внизу прапорців), яка найкраще підходить до цієї матриці, тобто відповідає їй малюнку або логіці розташування його деталей по вертикалі і по горизонталі.

На виконання всіх десяти завдань дитині відводиться 10 хвилин. Після закінчення цього часу експеримент припиняється й кількість правильно вирішених матриць, а також загальна сума балів, набраних дитиною за їх вирішення. Кожна правильно, вирішена матриця оцінюється в 1 бал. Правильні, вирішення всіх десяти матриць наступні (перша з наведених нижче пар оцифровує на номер матриці, а друга - на правильну відповідь [номер обираного прапорця]): 1-7, 2-6, 3-6, 4-1, 5-2, 6-5, 7-6, 8-1, 9-3, 10-5 .

Висновки про рівень розвитку

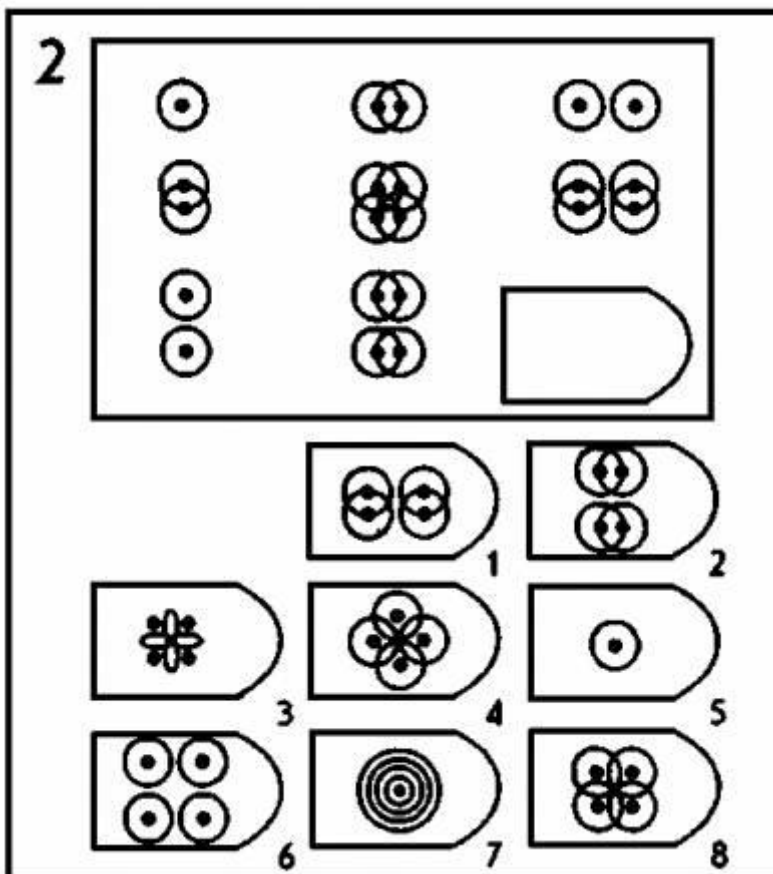
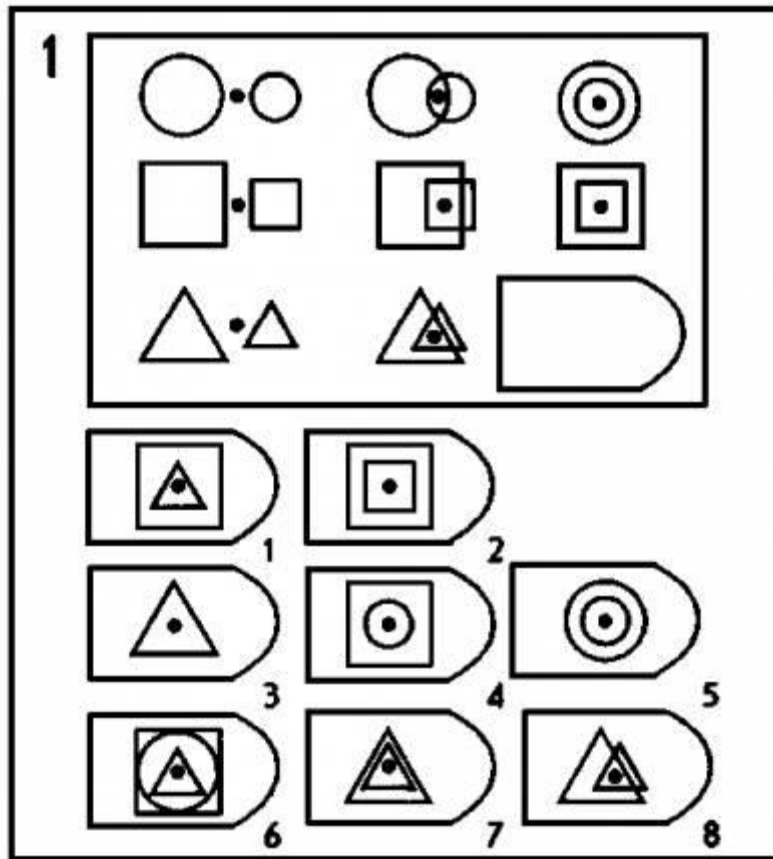
10 балів - дуже високий.

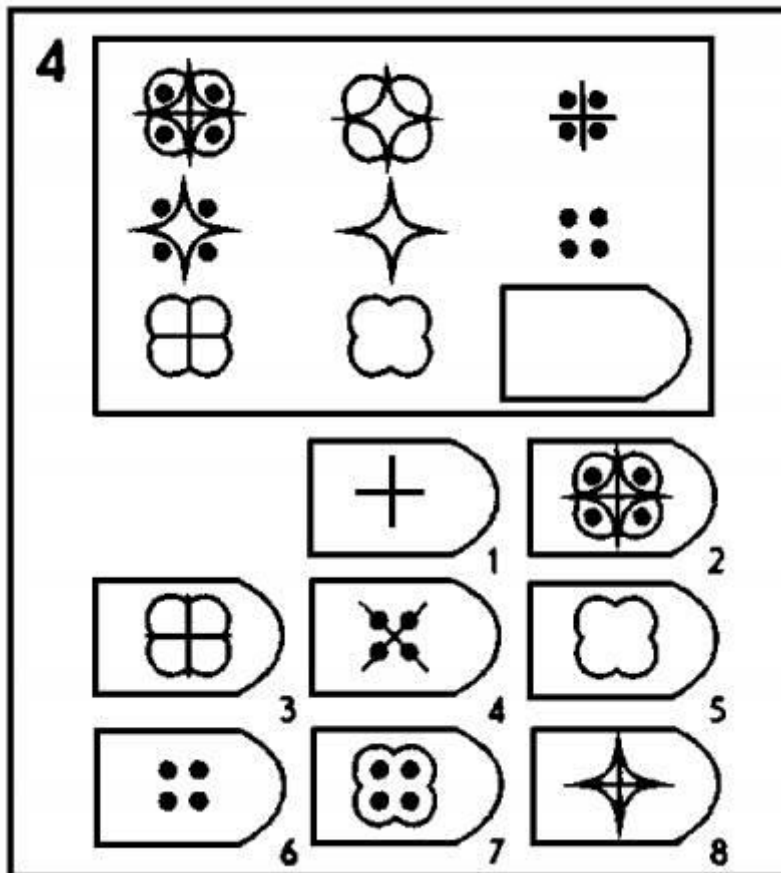
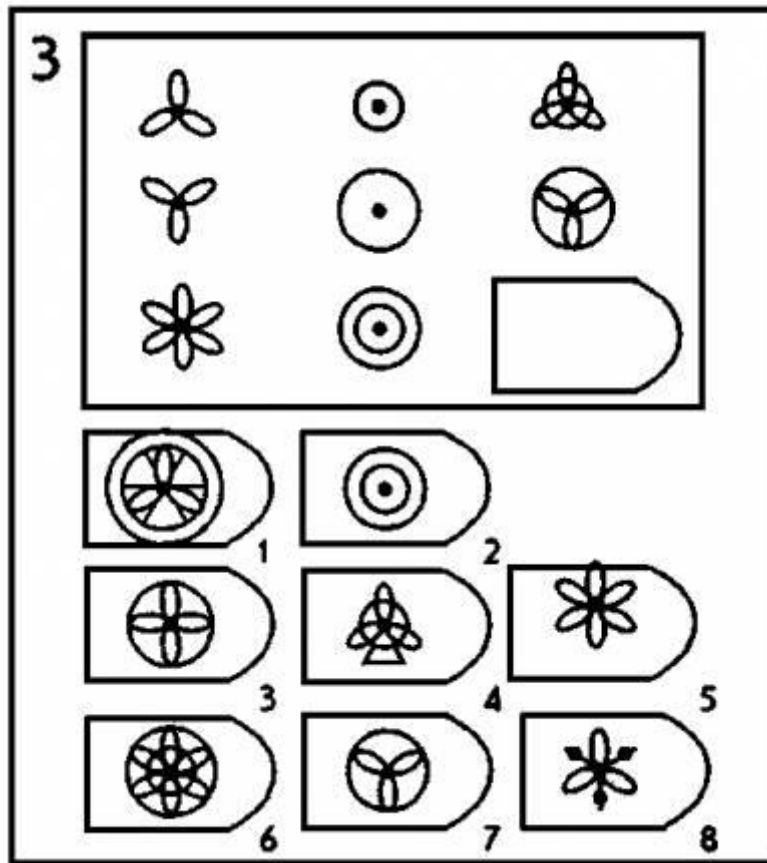
8-9 балів - високий.

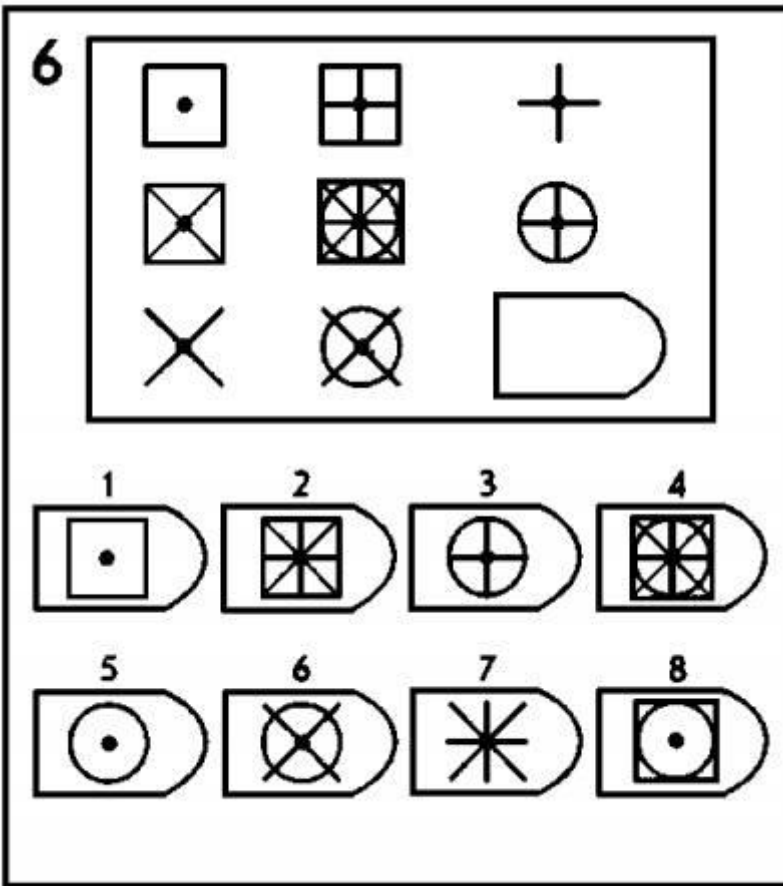
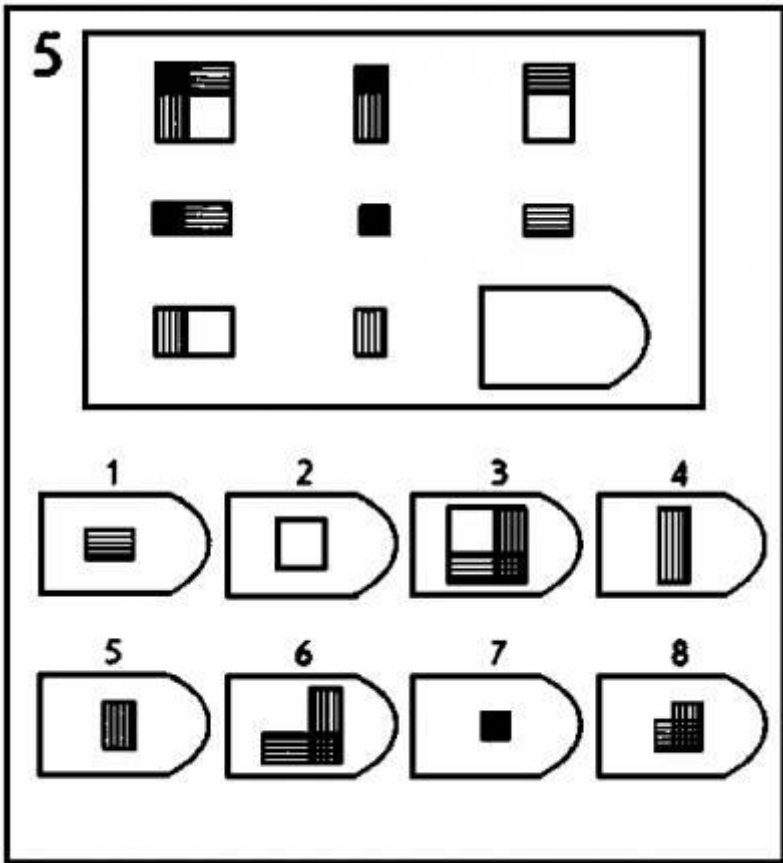
4-7 балів - середній.

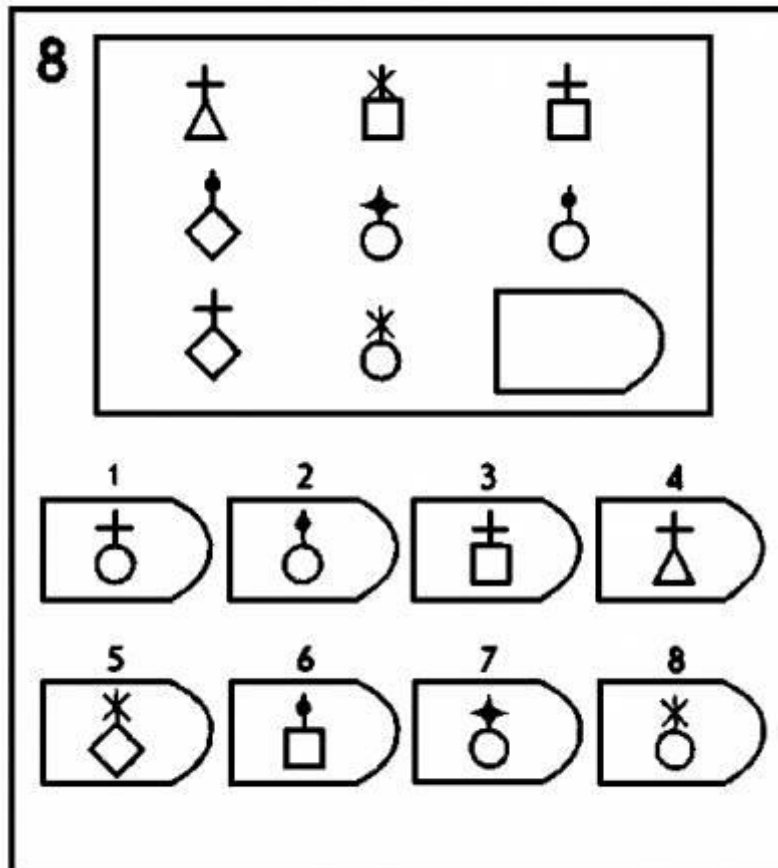
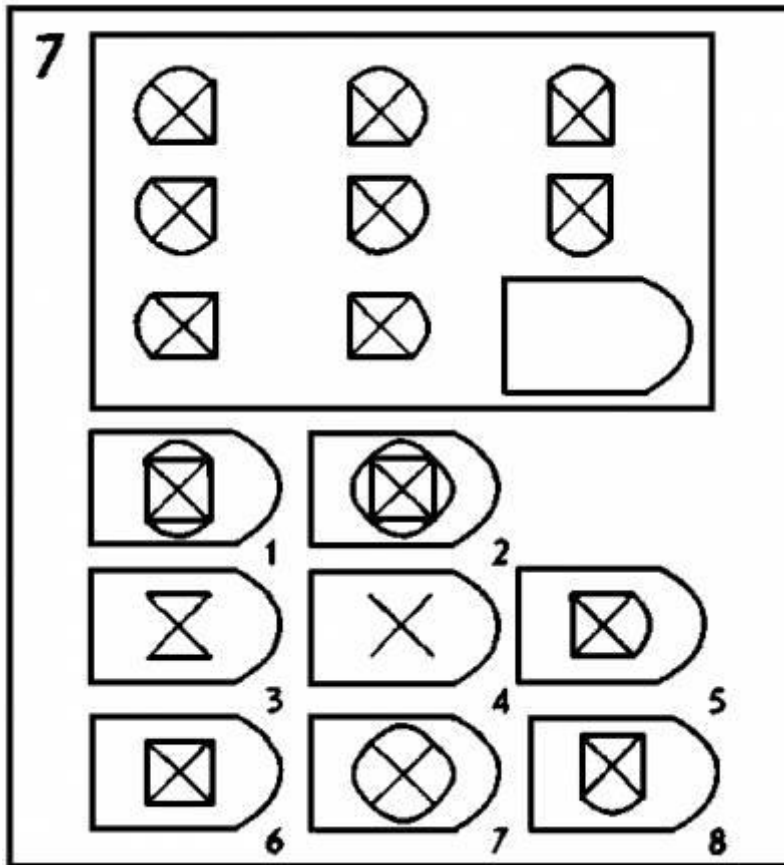
2-3 бала - низький.

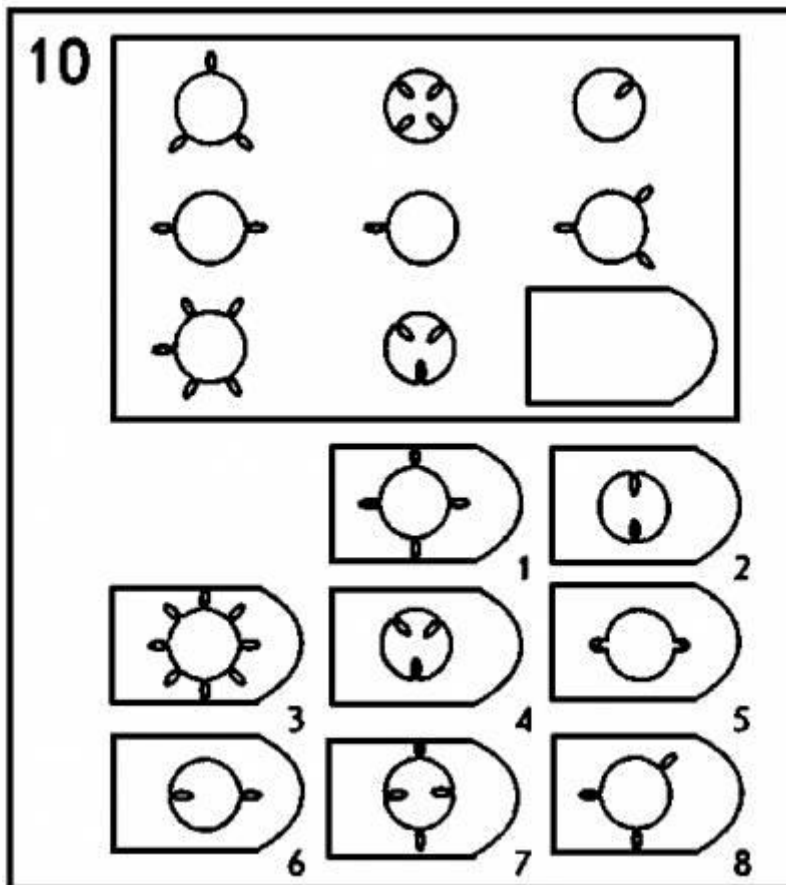
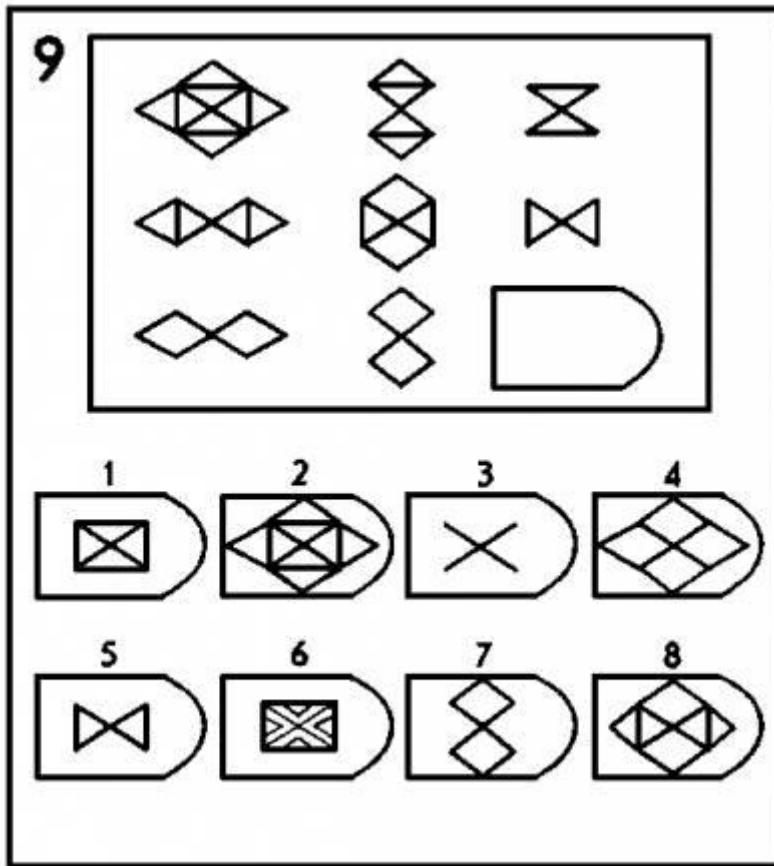
0-1 бал - дуже низький.

Додаток Д

Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення»

Завдання № 1 Інструкція: до запропонованих слів знайдіть правильне визначення та на бланку відповідей запишіть у стовпчику № 1 біля номера питання букву правильної відповіді.

1. Осінь це ... а) частина доби, б) три місяці, в) пора року, г) кінець року
2. Дециметр це ... а) одиниця вимірювання площі, б) одиниця вимірювання довжини, в) величина, г) відстань
3. Підмет це ... а) частина мови, б) слово, в) головний член речення, г) іменник
4. Компас це ... а) прилад для вимірювання відстані, б) прилад для вимірювання швидкості, в) сторони світу, г) прилад для визначення сторін горизонту
5. Щоб знайти відстань треба ,, а) швидкість поділити на час, б) швидкість помножити на час, в) швидкість додати до часу, г) від швидкості відняти час
6. Іменник це ... а) частина речення, б) предмет, в) слово, г) частина мови
7. Африка це ... а) суша, б) материк в) країна, г) острів
8. Ганс Христіан Андерсен писав ... а) вірші, б) пісні, в) романи, г) казки
9. Синонімом до слова «великий» є ... а) маленький, б) короткий, в) здоровий, г) хороший
10. Дріб це ... а) результат ділення, б) частина цілого, в) половина, г) чисельник та знаменник

Завдання № 2 Інструкція: У кожному рядку з п'яти запропонованих слів чотири за певними ознаками можна об'єднати у якусь групу, а одне слово за цими ж ознаками не підходить. На листочку відповідей у стовпчику № 2 напиши у кожному завданні букву зайвого слова.

1. а) іменник, б) дієслово, в) прикметник, г) присудок, д) займенник
2. а) сантиметр, б) година, в) кілометр, г) дециметр, д) метр

3. а) оповідання, б) повість, в) картина, г) казка, д) роман
4. а) називний, б) давальний, в) родовий, г) орудний, д) іменник
5. а) добуток, б) сума, в) від'ємник, г) різниця, д) частка
6. а) рослина, б) тварина, в) земля, г) люди, д) птахи
7. а) трикутник, б) площа, в) квадрат, г) прямокутник, д) коло
8. а) Леся Українка, б) Шевченко, в) Франко, г) Васильчиков, д) Толстой
9. а) казка, б) поема, в) оповідання, г) книга, д) повість
10. а) красивий, б) теплий, в) важливий, г) кравець, д) великий

Завдання № 3 Інструкція: Знайди закономірність між числами у ряді та запиши на листочку відповідей у кожному завданні два наступних числа

1) 6, 9, 12, 15	б) 4, 8, 10, 20, 22, 44
2) 1900, 1800, 1600, 1300	7) 3, 4, 6, 9, 13, 18
3) 3, 7, 6, 7, 9, 7	8) 20, 17, 14, 11
4) 10, 20, 40, 80	9) 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10
5) 16, 12, 15, 11, 14, 10	10) 14, 56, 24, 46, 34, 36

Завдання № 4 Інструкція: Між першим і другим словом знайди взаємозв'язок і по такому ж зв'язку (закономірності) до третього підбери одне з п'яти запропонованих. На листочку відповідей у стовпчику № 4 напиши під номером завдань букву правильного варіанту відповіді.

1. Хліб – пекар: будинок - ... а) вагон, б) місто, в) житло, г) будівник, д) двері
2. Пальто – гудзики: черевики - ... а) кравець, б) магазин, в) нога, г) шнурки, д) шляпа
3. Коса – трава: бритва - ... а) сіно, б) сталь, в) волосся, г) гостра, д) інструмент
4. Вода – жага: продукти харчування - ... а) пити, б) голод, в) хліб, г) рот, д) їжа
5. Потяг – вагон: кінь - ... а) поїзд, б) лоша, в) візок, г) овес, д) вантаж
6. Бігти – стояти: кричати - ... а) мовчати, б) повзати, в) шуміти, г) голосно, д) плакати

7. Вовк – паща: птах - ... а) повітря, б) дзьоб, в) соловей, г) спів, д) яйце
8. Рослина – насіння: птах - ... а) зерно, б) дзьоб, в) соловей, г) спів, д) яйце
9. Театр – глядач: бібліотека - ... а) актор, б) книжки, в) читач, г) бібліотекар, д) любитель
10. Ранок – ніч: зима - ... а) мороз, б) день, в) січень, г) осінь, д) санчата

Завдання

№ 5 Інструкція: Прочитай два слова і дай відповідь якомога точніше: як разом це називається? Що це таке? У листку відповідей, в колонці № 5 під відповідним номером запиши своїми словами правильну відповідь.

1. Ділення, додавання - ...
2. Австралія, Африка - ...
3. Ріка, море - ...
4. Математика, українська мова - ...
5. Нога, рука - ...
6. Кілометр, метр - ...
7. Бджола, жук - ...
8. Корінь, суфікс - ...
9. Означення, додаток - ...
10. Київ, Миколаїв - ...

Кожне виконане завдання оцінюється в 1 бал

Оцінка результатів

50-35 балів – високий рівень;

34-20 балів – середній рівень;

19-5 балів – низький рівень.

РЕЦЕНЗІЯ

на дипломну роботу студента 2 курсу спеціальності «Психологія»
Університету економіки і права «КРОК», виконану на тему:
«Психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого
школяра»

Дегтяр Оксани Валеріївни

«_____»

Актуальність представленого дослідження не викликає сумніву, оскільки українська система освіти активно реформується у напрямку впровадження концепції "Нової української школи" та покликана модернізувати підходи до навчання та розвитку учнів. Одним з ключових елементів цієї концепції є розвиток критичного мислення серед учнів. Саме таким дослідженням, в центрі уваги якого стоїть процес, особливості, закономірності розвитку критичного мислення молодших школярів, є магістерська робота О.В. Дегтяр.

Аналіз структури роботи показує, що автором здійснено достатньо глибоке теоретико-експериментальне дослідження, з відповідним методологічним обґрунтуванням. Цьому сприяє чітко сформульовані: мета, об'єкт, предмет, завдання, гіпотези дослідження.

Спираючись на результати вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, авторка роботи розкриває основні наукові положення дослідження у першому розділі роботи. У даному розділі О. Дегтяр розглядає основні психологічні підходи до розвитку критичного мислення молодшого школяра, обґрунтовує зміст і показники критичного мислення, та виявляє його ознаки як ключової компетентності учня НУШ.

Важливим надбанням у роботі О.В. Дегтяр є результати емпіричного дослідження які свідчать про те, що переважна більшість учнів мають високий та середній рівень критичного мислення. На думку авторки, такий результат є наслідком впровадження концепції «НУШ». Цей факт дав можливість їй розробити та апробувати програму розвитку критичного мислення молодшого школяра.

Завдяки підбору репрезентативної вибірки досліджуваних і методик дослідження, спрямованих на вивчення особливостей критичності мислення можна говорити про високу наукову цінність отриманих результатів.

Дослідження є достатньо обґрунтованим, підкріпленим гіпотетичними міркуваннями. Отримані статистичні дані, що продемонстровані у таблицях, загалом підтверджують програму психологічної роботи з молодшими школярами. В цілому, дослідження демонструє підпорядкованість експериментальної програми поставленим завданням.

Результати впровадження розробленої програми розвитку критичного мислення молодшого школяра засвідчили її ефективність. Це є найважливішим доказом практичної цінності даного дослідження.

Позитивним надбанням роботи є обґрунтування засобів розвитку критичного мислення молодших школярів та їх конкретизація в авторських вправах та авторських модифікаціях вправ інших дослідників, що використовувались під час проведення програми.

Однак, серед визначених засобів розвитку критичного мислення молодших школярів не вказані найбільш ефективні.

Вказане зауваження не знижує загальної позитивної оцінки роботи О. Дегтяр. Її дослідження є завершеною науковою працею, яка має певну наукову новизну, теоретичне значення, практичну цінність. А сама авторка заслуговує на присвоєння освітнього рівня магістра зі спеціальності 053 «Психологія».

Рецензент:

кандидат психологічних наук, професор
кафедри психології Міжрегіональної
Академії управління персоналом

О.Л. Туриніна

4.01.24
(Дата)

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на дипломну роботу здобувача вищої освіти

Дегтяр Оксани Валеріївни на тему:

“Психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра”

(У відгуку вказати оцінку актуальності теми дослідження, його наукової новизни та практичної цінності, виявлені недоліки. Особливо відзначити виконання роботи за замовленням або в інтересах конкретного підприємства, організації, установи, апробацію результатів дослідження на семінарах та конференціях тощо)

Актуальність роботи: розвинене критичне мислення є вкрай необхідним в життєдіяльності кожної людини. Зміни у шкільній навчальній програмі для молодших школярів спрямовані на те, щоби навички критичного мислення почали формуватися та розвиватися у дітей починаючи з першого класу. Тому, дослідження ефективності впровадженої програми НУШ у галузі розвитку критичного мислення молодших школярів є доцільним та значущим.

Робота Дегтяр Оксани містить всі необхідні структурні частини, достатній обсяг, відповідає вимогам методичних рекомендацій та заявленому плану, розкриває всі зазначені у ньому питання в повному обсязі.

У роботі в повній мірі розкриті питання щодо: сутності поняття “критичне мислення”, ознак та складових критичного мислення, процесу й характеристик його розвитку у молодшого школяра. У емпіричному розділі викладені результати, їх аналіз та інтерпретація, проведеного магістранткою емпіричного дослідження за допомогою комплексу доцільних методик. Висновки за підсумками роботи логічні й обґрунтовані.

Практична цінність роботи полягає в тому, що Дегтяр Оксаною було складено й апробовано Програму розвитку критичного мислення молодшого школяра, яка може бути використана психологами й педагогами для роботи із дітьми.

Результати дипломного магістерського дослідження висвітлено в тезах «Психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра» у матеріалах V Міжнародної конференції «Держава, регіони підприємництво: суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку», яка відбулася 7 грудня 2023 року в ВНЗ «Університеті економіки та права «КРОК».

Рекомендовано вдосконалити: рівень унікальності тексту, якість роботи з джерелами та посиланнями.

1	План, вступ та оглядовий (I) розділ	5	6	Критичний аналіз публікацій з теми дослідження	5
2	Аналітичний (II) розділ	5	7	Використання сучасних наукових методів, моделювання та інформаційних технологій	5
3	Рекомендаційний (III) розділ	5	8	Оброблення, аналіз та інтерпретація фактичного (експериментального) матеріалу	4
4	Висновки і пропозиції	4	9	Візуалізація ключової інформації	5
5	Використані джерела	5	10	Дотримання вимог до оформлення роботи	5
11					
12					
Дипломна робота рекомендована до захисту в ЕК. Оцінка наукового керівника:					90

К.психол.н., доц.каф.психології Посада наукового керівника, науковий ступінь, вчене звання		Склярова Г.О. Прізвище, ініціали
«19» лютого 2023 року	(підпис)	

РЕФЕРАТ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА»

Виконала: Дегтяр Оксана Валеріївна,
студентка групи ПС-22м-з

Керівник: Склярєва Ганна Олександрівна,
кандидат психологічних наук

Найпотрібнішою і найактуальнішою навичкою ХХІ ст. є навичка критично мислити. В умовах сучасного інформаційного суспільства необхідне вміння критично осмислювати факти та події навколишньої дійсності, аналізувати інформацію, вносити нові ідеї в усі сфери життя, бути вільними від догматизму.

Сучасному суспільству потрібні громадяни, які здатні орієнтуватися у мінливості життя, приймати нестандартні рішення, творчо підходити до вирішення проблем, самооцінювати результати своєї діяльності, вміти мислити гнучко, динамічно, бути здатним адаптувати своє мислення до мислення інших людей. Ці завдання актуальні на кожному віковому етапі, але фундаментом формування критичного мислення є саме молодший шкільний вік.

Формування критичного мислення молодших школярів є важливим етапом розвитку особистості. Критичне мислення виявляє здатність учнів до самостійної оцінки явищ навколишнього середовища, фактів, інформації, наукових знань, думок і висловлювань інших, вміння об'єктивно оцінювати навколишній світ.

Отже, важливого теоретичного і прикладного значення набуває поглиблене вивчення критичного мислення в молодших школярів, обґрунтування чинників, критеріїв, показників, умов, засобів, властивостей, механізмів, індивідуальних особливостей критичного мислення особистості. Вищезазначені аспекти зумовили вибір теми дослідження «Психологічні особливості критичного мислення молодших школярів».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку критичного мислення молодших школярів.

Завдання роботи:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з теми дослідження та з'ясувати підходи різних авторів до визначення сутності критичного мислення та його елементів.

2. Здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей розвитку критичного мислення молодшого школяра, визначити складові критичного мислення.

3. Теоретично дослідити питання розвитку критичного мислення у сучасній системі освіти.

4. На основі технологій розвитку критичного мислення розробити і впровадити програму розвитку критичного мислення молодшого школяра

5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування технологій розвитку критичного мислення молодших школярів.

Об'єкт дослідження – критичне мислення молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку критичного мислення молодшого школяра.

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення дипломної роботи; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях, представлено дані щодо структури й обсягу дипломної роботи.

У першому розділі **«Теоретичні засади дослідження розвитку критичного мислення молодшого школяра»** проаналізовано наукові джерела з питання критичного мислення, та основні підходи до вивчення проблеми розвитку критичного мислення молодшого школяра в сучасній психології.

Попри всю різноманітність визначення поняття «критичне мислення» в науковій літературі, можна зробити узагальнення: критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, здатність мислити мобільно, обирати вірне розв'язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших, і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Протягом тривалого періоду критичне мислення вважали доступним лише для старшого шкільного віку, так як цей вид мислення характеризується високим ступенем складності творчого процесу обробки інформації, аналізу і синтезу. Але сучасні дослідження процесу мислення молодшого школяра стверджують що цей вік є найбільш сприятливим для розвитку критичного мислення. Критичне мислення зароджується ще в дошкільному віці, але умов для повноцінного розвитку цього мислення мало, оскільки пізнавальні процеси ще не досягли необхідного рівня розвитку. Однак, молодший шкільний вік, має достатній розвиток всіх пізнавальних процесів для початку формування критичного мислення.

На розвиток критичного мислення в молодшому шкільному віці впливають різні чинники, як зовнішні, так і внутрішні. Завдання батьків і педагогів – врахувати ці чинники і створити всі можливі сприятливі умови для подальшого розвитку такої необхідної навички, як критичне мислення.

У другому розділі **«Технології та програма розвитку критичного мислення молодшого школяра»** розглянули питання, пов'язані з рівнем розвитку критичного мислення у молодших школярів. Для досягнення мети дослідження ми підібрали комплекс методик, які охоплюють не лише загальний рівень розвитку критичного мислення, але й окремі його аспекти. Наприклад, ми

приділили увагу логічності мислення, швидкості усвідомлення та обробки інформації, самостійності мислення, а також таким процесам, як аналіз, синтез, узагальнення та класифікація.

Аналізуючи отримані результати, ми зазначили, що 37,6% учнів мають високий рівень розвитку критичного мислення, 44,4% - середній, і 10,6% - низький. Ці дані свідчать не лише про різноманіття рівнів критичного мислення учнів, але й про необхідність індивідуалізації підходів до їх навчання.

З урахуванням отриманих результатів діагностики стає можливою розробка розвивальної програми, яка спрямована на подальше підвищення рівня критичного мислення учнів. Така програма може використовувати сучасні технології та навчальні методики, які активно розвивають ключові аспекти критичного мислення. Використовуючи інноваційні підходи, можна акцентувати увагу на розвитку умінь аналізу, критичної оцінки та самостійного прийняття обґрунтованих рішень.

У третьому розділі **«Технології та програма розвитку критичного мислення молодшого школяра»**, на основі отриманих даних з констатувального етапу дослідження та теоретичного аналізу технологій критичного мислення молодшого школяра, нами була розроблена програма розвитку критичного мислення з застосуванням технологій які спрямовані на розвиток навичок, які в результаті перевірки, були виявлені як недостатньо чи слабо розвинені.

В педагогічній і психологічній літературі є велика кількість методів і прийомів, які спонукають дітей до розвитку критичного мислення. Ці технології відповідають етапам формування критичного мислення і мають спрямованість на розвиток тих чи інших складових цього процесу.

Всю різноманітність технологій розвитку критичного мислення, які представлені в науковій літературі, можна групувати за їх акцентом на аспектах критичного мислення. Тобто певна технологія використовується для розвитку певної навички. Відповідно до цієї інформації, у нашій програмі, нами були підібрані найоптимальніші технології розвитку критичного мислення.

Враховуючи той факт, що така навичка, як критичне мислення потребує постійної роботи з її розвитку, як під час освітнього процесу, так і поза ним, нами були надані рекомендації батькам та педагогам, що до практичного застосування технологій і стратегій розвитку критичного мислення.

На контролюючому етапі дослідження було проведено вторинну діагностику рівня розвитку критичного мислення молодшого школяра, задля перевірки ефективності запропонованої нами програми розвитку. Результати цього дослідження показали що в експериментальній групі загальний рівень розвитку критичного мислення якісно змінився. Згідно цих результатів можна стверджувати, що розроблена нами програма мала позитивний вплив на розвиток критичного мислення молодшого школяра.

Загалом, отримані результати вказують на доцільність та ефективність використання технологій розвитку критичного з урахуванням психологічних особливостей мислення молодших школярів.